

Մ Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՑԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԳԼԵՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԲՈՒԹԵԱՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԺԱ. ՏԱՐԻ 1937

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԳԼԵՄ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐ ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉ

Աստուածաշունչի հայերէն թարգմանութեան վերջին յորեկնական հանդէսներու ընթացքին քանիցս մատնանշուեցաւ արդի գրական հայերէնով նոր և ամբողջական աշխարհաբար թարգմանութեան մը պէտքը. բայց ոչ ոք անդադարձաւ թէ այդպիսի աշխատութեան մը ձեռնարկուած պարագային, երկուքէն ո՞րը պէտք պիտի ըլլայ գործածել իբրեւ բնադիր. եօթնասնի՞ցը՝ ինչպէս ըրած են Ոսկեդարու մեր նախնիք, թէ եբրայականը՝ զոր ունեցած են Բողոքականաց աշխարհաբար թարգմանութեան կատարողները:

Կարևոր կէտ մըն է սակայն ասիկա. և առանց անոր նախապէս լուրջ նկատառմանը, ո՛չ բանաւոր պիտի ըլլար և ո՛չ արդար՝ մօտենալ գործին:

Ձեռք սխալիք թերևս խորհելով թէ աշխարհաբար ամբողջական թարգմանութեան մը առաջարկին համակրողներէն շատեր հայերէնի հաճողը, այսինքն լեզուական կէտն է մանաւանդ որ ունին ի նկատի: Դժգոհ՝ Բողոքականաց աշխարհաբար Աստուածաշունչի հայերէնէն, զոր իբր թէ շատ ռամիկ կը գտնեն Սուրբ Գրքի բարձրութեան համար, անոնք կ'ուզեն որ արդի գեղեցիկ և կանոնաւոր լեզուով մը փոխանակուի ան. ու կը մտածեն նաև հաւանաբար թէ այս կերպով ոչ միայն ներկայ սերունդը ևս մեծարանքի լաւագոյն տուրքը ազգովին մատուցած պիտի ըլլայ աստուածային Մատեանին, ինչպէս երբեմն մեր երջանիկ Հայրերը իրենց ժամանակին մէջ, այլ նաև ատով անոր ընթերցումը աւելի հաճելի պիտի դարձուած ըլլայ այժմեան Հայութեան:

Աւելորդ չըլլայ դիտել տալ որ եթէ հարցը ամբողջովին ասոր մէջ կը կայանայ, եթէ բոլոր եղածը լեզուի խնդիր մըն է լոկ, չ'արժեք հրապարակ իսկ հանել զայն: Լեզուական մաքրութեան կամ բարելաւումի տեսակէտը օտար չէ արդէն Աստուածաշունչի հրատարակիչ Բնկերութեան ծրագրին. ճիշտ ատոր համար էր որ իբր կէս դար առաջ անիկա փորձ մը ըրաւ, թէ և առանց իրական յաջողութեան, փոփոխութեան ենթարկելու Ս. Գրոց աշխարհաբարը, մեծանուն

հայերէնադէտ Մ. Գարադաշեանի ձեռքով ուղղակի, կամ անոր մասնակցութեամբ Յանձնախումբի մը միջոցաւ Որոշ է անոր այդ մասին ցարդ ունեցած հոգածութիւնը ևս. կը տեսնուի անոր աշխարհաբար Աստուածաշունչի յաջորդական հրատարակութեանց մէջ՝ յամբ բայց զգալի յառաջդիմութիւն մը դէպի արդի լուսագոյն հայերէնը: Այնպէս որ իրեն համար շատ դիւրին պիտի ըլլար կարճ ժամանակի մէջ այդ ուղղութեամբ կատարելագոյն արդիւնք մը ձեռք բերել, զործը յանձնելով կրօնական զգացման տէր և հին և արդի հայերէնին բոլոր նրբութեանց հմուտ անձի մը կիրթ զըշին:

Բայց, մեզի համար այդ չէ, լեզուական տեսակէտը չէ՝ որ կենսական կարևորութեամբ կրնայ ներկայանալ Աստուածաշունչի ամբողջական աշխարհաբար թարգմանութեան խնդրոյն մէջ: Մեր տեսութեամբ, բո՛ւն հարցը այն է զոր յիշեցինք այս տողերուն սկիզբը. Եօթանասնիցը(*) պէտք է զործածուի իբր բընադիր կամ առաջնորդ այդպիսի աշխատութեան մը միջոցին, թէ երբայականը. ուրիշ խօսքով, պէ՞տք է հետևողական մնանք մեր նախնեաց, թէ զարտուղինք այն զիծէն՝ զոր անոնք իբրև ուղղութիւն ընտրած էին իրենց, Աստուածաշունչի հայացման ձեռնարկին մէջ. այսինքն կ'արժէ՞ որ Ազգն ու Եկեղեցին երկուսութեան մը առջև դնենք, թոյլատրելով մեզի որ Եօթանասնիցի համեմատ կատարուած ոսկեգարեան հին թարգմանութեան դէմ բերուի երբայականին համեմատ կատարուած նոր մը, և այսպէս թողով որ շփոթութիւն մը զոյանայ եկեղեցական և ժողովրդական կիրարկութեան սահմանուած երկու կերպ Սուրբ Գիրքերու տարբերութեամբ:

Գործը, աւելորդ չըլլայ կրկնել, լեզուի կամ ճաշակի հարց չէ մեզի համար. այդ կէտը կարելի է պատշաճապէս կարգադրել մէկ կամ միւս ձևին մէջ հաւասարապէս. մեր տեսութեամբ սկզբունքի խնդիր է ան, վարդապետական տեսակէտ նոյն իսկ, որուն՝ ներելի չէ անուշադիր մնալ:

(*) «Եօթանասնից»ը Աստուածաշունչի կամ մասնաւորաբար Հին Կտակարանի յուներէն այն թարգմանութիւնն է, զոր, ըստ պատմական աւանդութեան մը, երբայական հնագոյն բնագրէ մը կատարեցին, Եօթանասուն կամ Եօթնասուն երկու յունարէնադէտ հրեաներ Եգիպտոսի Աղեքսանդրիա քաղաքին մէջ, քրիստոնէական թուականէն առաջ, Պտղոմեանց շրջանի 230-130 հարիւրամեակի ընթացքին: Անոր մէջ մուծուած են յետոյ կարգ մը ուրիշ գրքեր ևս, որովհետև անոնք մաս կը կազմէին Աղեքսանդրաբնակ Հրէից սորազմէ գրականութեան: Անոնք չկան երբայական կանոնին մէջ. այս պատճառաւ կը կոչուին երկրորդականոն: Գրուած պէտք է ըլլան Գերութենէն հտքը, քրիստոնէութենէն յառաջագոյն երեք զարեւու միջոցին: Մէկ քանին՝ Բարեխոնի, ուրիշներ՝ Պաղեստինի և Եգիպտոսի մէջ և այլուր: Անոնցմէ ոմանք ունին պատմական, ուրիշներ կրօնա-բարոյական և այլաբանական պարունակութիւն մը, և կը ցոլացնեն Հրէից պատմական վիճակը և կրօնական, բարոյական և իրացական ձգտումները այն երկիրներուն մէջ՝ ուր գտնուած են անոնք: Ոմանք թարգմանուած են երբայեցեղէն կամ արամեական բնագիրներէ, ինչպէս, Մակար. Ա. գիրքը, Սիրաք, Տովդիթ, Յուդիթ, Բարաք. Երևանիք, որոնք յունարէն գրուած են, ասոնք են. Իմաստութիւն Սողոմոնի, Նզրաս (այն որ մերթ Ա. կոչուի և մերթ Բ., որ նախականոն Նզրին յունարէն թարգմանութիւնն է, Բ. Մնացորդաց գիրքէն, անվաւեր Նզրէն և Նէէմիէն աւելարդուած քանի մը մասերով և ժողովրդական աւանդութեան մը մասերով ճոխացած), Բ. Մակարայեցիք, Թուղթ Նրեմիայի, Դանիէլի մարգարէութեան կցուած՝ Օրհնութիւն երկը մանկանցը, Բէլի և վիշապին պատմութիւնը, Շուշանի պատմութիւնը, Նսթերի գրքին վրայ աւելցուած ինչ ինչ մասերը, և այլն:

Ներուի մեզի՝ քանի մը խօսքով արտայայտուիլ այս մասին:

Ձեռք ուզեր մտնել Աստուածաշունչի Կանոնի կազմութեան մանրամասնութիւններուն մէջ. առկա շատ հեռուները պիտի տանէր զմեզ: Բաւական ըլլայ ըսել հոս թէ քրիստոնէութեան հնագոյն դարերուն, երբ դեռ Նոր Կտակարանի Կանոնն անգամ հաստատուն ցուցակի մը չէր վերածուած, Եկեղեցին թէ՛ Հին Կտակարանի համար անշուշտ՝ ատեն մը, այն ալ ոչ ամէն տեղ, ընդունած էր երբայական Կանոնը, բայց յետոյ, երբ աստուածաբանական միտքը և նուիրապետական ըմբռնումը իրենց վերջնական ձևին յանգեցան, Եօթնասնիցին բովանդակած բոլոր գիրքերը, յընդհանուրն, նախականոն և երկրորդական կոչուածները միանգամայն, կազմեցին Սուրբ Գրքի աստուածաշնչական ամբողջութիւնը: Այսպէս, հնագոյններէն զխաւորները միայն յիշելով, Փէշիգօյի Ասորական օրինակը, որուն ընագիր եղած էր Եբրայականը, Ե. Գարու սկիզբը ունէր արդէն այդ բոլոր գիրքերը, երկրորդականոնները մեծազոյն մասամբ յունարէնէ թարգմանութեամբ ըլլալով արդէն Գ. Գարու կէսէն ալ առաջ: Միևնոյն պարունակութիւնը ունէր նաև Վուլկադան: Ձայն կանխող լատիներէն միև թարգմանութիւնները, Իտալական կոչուածը մանաւանդ, յունականէն կ'ածանցէին արդէն, և ունէին երկրորդականներն ալ. ու Հերոնիմոս անոնց վերաբարդուութիւնը յունարէն օրինակին վրայէն կատարեց ատեն մը. իսկ յետոյ, եբրայեցիներէն քաջահմուտ դառնալէ ետք, երբ ձեռնարկեց Ս. Գրքի ամբողջական թարգմանութեան, Հին Կտակարանի նախականոններուն ընագիր ունեցաւ եբրայականը, աչքի առջև պահելով հանդերձ Եօթնասնիցը, և երկրորդականները մեծ մասամբ թարգմանեց արամայերէնէ, մնացած մասին համար ևս պահելով հին լատիներէն թարգմանութեանց մէջ եղածները:

Տալ ուզեցինք այս քանի մը ծանօթութիւնները, հասկնելու համար թէ քրիստոնէական թուականի նախկին այն ժամանակին, որուն ականակեցինք վերև, ընդհանուր Եկեղեցին, թէ՛ և առանց տակաւին ժողովական որոշումներով պաշտօնականացման՝ որ աւելի յետագոյն դարերու մէջ տեղի ունեցաւ թէ՛ ուրիշներուն մօտ և թէ՛ մեր մէջ, սովորութեամբ և զործադրութեամբ իբրև Աստուածաշունչի ամբողջութիւն յընդհանուրն ընդունած էր այն ամէն գիրքերը, զորս բոլոր հին եկեղեցիները այսօր ունին իբր Կանոն Ս. Գրոց: Այդպէս եղաւ նաև մեր մէջ, սա՛ տարբերութեամբ որ մինչ Վուլկադան և Փէշիգօմ բովանդակութեան տեսակէտով միայն հետեցան Եօթնասնիցին, կամ երկրորդականոններուն համար լոկ զործածեցին զայն, իբրև ընագիր նախականոնները եբրայականէն թարգմանելով, մեր Նախնիք թէ՛ բովանդակութեան համար և թէ՛ իբրև լեզուական ընագիր՝ Եօթնասնիցը ունեցան միշտ իրենց առջև. վասնզի, որչափ ալ Ոսկեդարեան մեր հին թարգմանութեան մէջ լինին բաւական թուով նշաններ՝ ասորերէնով փոփոխուած և լրացուցուած ըլլալու, աւելի ապացոյցներ կան հաստատող՝ թէ Աստուածաշունչին հայացումը յունարէնին վրայէն պէտք է եղած լինի թէ՛ առաջին՝ այսինքն «փութանակի» թարգմանութեան, և թէ՛ վերջին՝ այսինքն սրբազրութեան միջոցին:

Արդ, եթէ ընդունինք Աշխարհաբար Աստուածաշունչը եբրայական Կանոնին վրայէն թարգմանելուն սկզբունքը, ինչ որ եղած է Բողոքականաց աշխարհ-

հաբարինը, երկու անպատեհութեանց առջև պիտի գտնենք ինքզինքնիս: Նախ, պիտի կորսնցնենք երկրորդականոնները, զորս սակայն մեզի տուած է մեր հին թարգմանութիւնը, և յետոյ, պիտի տեղի տուած ըլլանք զհաբարին և աշխարհաբարին միջև երևան գալիք իմաստներու և իմացութեաներու ստուարաթիւ տարբերութեանց, որոնք պիտի այլայլեն Հայ Աստուածաշունչին նկարագիրը: Հարկ կ'ա՛յ արդեօք ընելու այդ զոհողութիւնը և պատճառելու այդպիսի խանգարում մը:

Ասո՛ր է որ կ'ուզէինք հրաւերել մեր ընթերցողներու ուշադրութիւնը:

Ա. — Այն զիրքերը որոնք կը պակսին երբայական Կանոնին մէջ, և զորս ունի Նօթանամիցը միայն, «երկրորդականոն» կոչուած են բարեկարգական շարժումէն ի վեր: Այդ բառը պէտք չէ խռչեցնէ զմեզ՝ Ս. Դրոց այգպէս կոչուած մասերուն համար կարեւորութեան թերզնաատում մը ցուցնելով այդ անունին մէջ: Եթէ Հին Կտակարանին պաշտօնն էր պատրաստել մարդկային հոգին Նորին միջոցաւ կատարուելիք աստուածային յայտնութեան գործին, այդ զիրքերը, այդ տեսակետով նոյն իսկ, կը ներկայացնեն յոյժ նշանակելի արժէք մը. անոնք կը ցուցնեն մեզի թէ Իսրայէլի ցեղը, վաղուց արդէն իր հոգիին մէջ ընդունած ըլլալով փրկութեան զաղափարին սերմը՝ նախ Նահապետներու հին բարի կեանքին օրինակովը և յետոյ մարգարէական ներշնչութեանց շնորհիւ, ինչպէս իր ազգային ճակատագրի ամենէն աղիտաւոր պահերուն մէջ կրցած էր կենդանի պահել այդ ցանքը իր ծոցին մէջ, ընդհուպ անոր բողբոջութեամբ զաւարազարդելու համար մարդկութեան կրօնական կեանքին դաշտը: Աստուծոյ պարզելը չի կորսուիր ամենէն ահաւոր անկումներու վիհին մէջ ալ. հոգեկան բարձր օժտումներով հարուստ ժողովուրդ մը չի կրնար իսպառ ստել Աստուծոյ իրեն ճակատագրուած կոչումին ու դերին. Իսրայէլ, իր գերութեան և թափառկոտութեան օրերուն, ու վերադարձէն ետքն ալ, իր զլխուն պայթած քաղաքական տագնապներու և տառապանքի միջոցին, հոգեպէս բոլորովին այլասերած չէր. անիկա երկնային կամքէ մը իրեն յանձնուած աւանդ մը ունէր, պահած էր զայն իր մէջ իբր սերմ և իբր սաղմ, և պէտք է որ յանձնէր զայն մարդկային ազգին երբ զար «Լուսնի ժամանակի»ն: Այդ զիրքերը այս մտածումն է որ կը պատկերազարդեն ա՛յնքան սքանչելի գեղեցկութեամբ: Հայրենասիրութիւնը սուրբ է, երբ Վերէն է որ ինկած է անոր կայծը սրտին մէջ. իմաստասիրութիւնը սին է, եթէ բարոյականը լուսաւորող դիտութիւն մը չէ. ու բարոյականը մեռած բառ մըն է, եթէ Աստուծոյ զգացումէն՝ կրօնքի խորհուրդէն չառնուր իր ոյժը. այս է որ կը սովորեցնեն Մակարայեցիք, Յուդիթ, Իմաստութիւն, Սիրաք, և Տովբիթ, Յոբայ զրքին արդիականացած այդ վերածումը:

Ժամանակը, Բրիտանոնութեան ծագումը կանխող այդ երեքդարեակը ուր զրի առնուեցան անոնք, Աւետարանի զաղափարին երկունքի մեծ շրջանն է. Այժմեան դիտութիւնն է որ կը հաստատէ թէ առանց այդ շրջանին ուսումնասիրութեան՝ դժուար պիտի ըլլար ըմբռնել այն դարը ուր ծնաւ Յիսուս Բրիտոս, և ուր կազմաւորուեցաւ քրիստոնէական եկեղեցին, մարգարէական դպրոցներու շիջումէն մինչև Աւետարանի մուտքին վրայ ճաճանչող Վերծն ի ծնունդս կանանց՝ տեսանողին դէմքը տարածուող միջոցը՝ առանց այդ զիրքերուն՝ պիտի

մնար մուծ ընդհատ մը, իր մէջ անտեսանելի դարձնելով փրկագործական ծրագրին շարունակուող գիծը :

Այս տրամաբանութեամբ էր անշուշտ որ Եկեղեցին շատ կանուխէն ողջմտութիւնը ունեցաւ ներս առնելու գանձնք իր Աստուածաշնչական Կանոնին մէջ : Այդ մտածումէն աւելի գերակշռող ի՞նչ պատճառ պիտի ունենայինք մենք՝ մերժելու համար գանձնք : Ըստ մեզ, անոնց նկատմամբ Բողոքականութեան վերաբերմունքը պէտք է բացատրել աւելի՝ այսպիսի կարևոր հարցի մը մասին իր և Կաթողիկոսեան միջև խրամը խորացնելու ճիգով մասնաւանդ. ինչ որ հասկնալի է թերևս՝ իբրև բաժանումի առաջին օրերու ջգածական վիճակ : Հիմալ որ, իբր չորս դարեր անցնելէ վերջ, այդ վիճակը շատ բան կորուսած է իր նախկին սաստկութենէն, Բողոքական աստուածաբաններ և Ս. Գրոց ուսումնասիրողներ իրենք իսկ կը խոստովանին այդ գիրքերուն գէթ շահեկան և օգտաւէտ պարունակութիւնը. ու զարմանալի չլլայ գիտել տալ թէ Լուսեր անգամ, բարեկարգական շարժումին պարագլուխներէն մին, որ Մակաբայեցոց Ա. Գիրքը արժանի կը նկատէր Կանոնին մէջ առնելու, ինքն իսկ բողոքովին համամիտ չէ եղած կարծես երկրորդականոններուն հանդէպ ստեղծուած այդ դիրքին :

Բ. — Եթանանիցի հանդէպ, անոր բովանդակութեան հարցէն վերջ՝ մեր կեցուածքին երկրորդ երեսը, անոր բնագրի խնդիրն է : Բացի սկզբնապէս արդէն յունարէն գրուած և իբր այն յետոյ իր մէջ մուտ գտած մասերէն, վաղուց, այսինքն մեր թուականէն իբր երեք դար առաջ, յունարէնի թարգմանուած էր ան՝ եբրայեցերէն բնագրի մը վրայէն, որ ապահովաբար ուարբեր և աւելի հնազոյն օրինակ մըն էր քան այն զոր կը ներկայացնէ Հին Կտակարանի եբրայական ներկայ ծանօթ օրինակը, որ Մատթական կոչուածն է : Անոր այս վաղնջականութիւնը մեծարժէք է շատ՝ անոր համար մասնաւանդ որ շատ կ'օգնէ Հին Կտակի գիրքերուն մեծագոյն մասին սկզբնական բնագրին վերակազմութեան գործին : Առաւելութիւն մըն է ասիկա, զոր կարելի չէ անտեսել, և որուն վրայ կ'աւելնան դեռ հետեւեալները. 1. — Նոր Կտակարանի գիրքերուն մէջ Հին Կտակարանիններէն եղած մէջբերումները համաձայն են Եթանանիցի և ոչ թէ եբրայական բնագրին, զի Եթանանիցի շատ կանուխէն Պաղեստինի մէջ ընդունուած ըլլալով, զայն էին գործածած Առաքեալներն ու Բրիստոնէական Ս. Գրքին առաջին մատենագիրները. այդ պատճառաւ անոր բնագիրը կը ծառայէ հաստատելու առաքելական վկայութիւններուն և քրիստոնէական հաւատքի հիմունքներուն տեսակէտը : 2. — Գրուած ըլլալով նոյն այն հասարակ յունարէնով որով գրուեցան յետոյ Նոր Կտակարանի գիրքերն ալ, անոր բնագիրը կ'օգնէ հասկնալու այդ գիրքերուն ոչ միայն բնագիրը, այլ նաև անոնց բազմաթիւ կտորներուն իմաստը : 3. — Բացի ասոնցմէ, ահազին է կարևորութիւնը, զոր ան ունի աստուածաշնչական զրականութեան և նոյն ատեն գիտութեանց տեսակէտով. վասնզի անկէց է որ մէջբերումներ կ'ընեն և անոր վրայ է որ կը կատարեն իւրենց մեկնաբանութիւնները հին Յոյն Հայերը, որոնք Հրէից Ս. Գիրքը ոչ թէ եբրայական բնագրին՝ այլ անոր այս թարգմանութեան վրայէն ճանչցան, հետևաբար Եթանանիցին է որ իր մասնաշարժութիւններով կրնայ մեզի տեղեկացնել թէ այդ հին մատենագիրները ի՞նչպէս հասկցած են Հրէական Սուրբ Գիրքը :

Պարագան գրեթէ նոյն է Լատին եկեղեցւոյ հնագոյն զրականութեան և մասնաւորաբար հայրախօսութեան տեսակէտով, քանի որ Հին Կտակարանի լատիներէն ամենահին թարգմանութիւնները Եօթնասանից վրայէն են կատարուած և հնագոյն Լատին Հայրերը անուղղակի կերպով այդ թարգմանութենէն է որ ըրած են իրենց մէջբերումները, և իրենց մեկնարանութիւնները անոր համեմատ կատարած: Եւ որովհետեւ Եօթնասանիցն է դարձեալ որ եղած է նախատիպ՝ հայերէնին պէս դեռ ուրիշ շատ թարգմանութեանց, ասորական, եթովպական, արաբական, ղպտական, վրացական, և սլաւական բաղմամբու յեղումներու, Հին եկեղեցւոյ զրականութիւնը յայտնի է թէ մեծ մասով ազդեցութեանը տակ եղած է Եօթնասանիցի:

Եօթնասանիցի թէ՛ բովանդակութեան և թէ՛ լեզուական հանգամանքին մասին եղած այս քանի մը նկատողութիւնները բաւական են կարծեմ համոզելու համար զմեզ անոր մեծ և իրական արժէքին, և հետեւաբար զայն մէկ կողմ դնելու մտածումին անարդարութեան մասին: Ստոյգ է թէ, ինչպէս ընդհանուր մատենագրութեան ո եւ է մարդկն պատկանող ամէն հին գրուածքի, նոյնպէս և Եօթնասանիցին մէջ կան ընթերցուածքի, հասկցողութեան, լեզուական և այլ տեսակէտով դեռ մութ կէտեր և նոյն խել վրիպումներ, ոմանք թարգմանական ակարութեան ծնունդ, ուրիշներ ընդօրինակիչներու անուշադրութենէ և անզիտութենէ և այլ կարգի պատճառներէ զոյացած: Անուրանալի է սակայն թէ, ընդհանուրն, իր առաւելութիւններն աւելի կարեւոր են:

Երկրորդականոն կոչուած դիրքերը ոչինչ ունին ընդդէմ հաւատոյ ճշմարտութեան և կրօնի բարոյականի, որոնց՝ աւելի մարդկայնօրէն այսինքն մեր սիրտերուն հետ աւելի ընտանի հաղորդականութեամբ մը ներկայացումն են իսկապէս. անբաժան մասերն են անոնք մեր նախնեաց կողմէ մեզի աւանդուած Աստուածաշունչ Մատեանին, ու թանկագին են անոնք մեզի թէ՛ այդ խել պատճառաւ, և թէ՛ դեռ անոր համար ևս որ իրենց ամբողջութիւնը տեսակ մը միութեան գիծ կը շինէ ընդմէջ Հին և Նոր Աւիտերու անտեսութեանց, և այս կերպով քրիստոնէական հայեցողութեամբ կը լուսաւորէ Հին Կտակարանի քմբուղով քրիստոնէական հայեցողութեամբ կը լուսաւորէ: Հին Կտակարանի քմբուղով քրիստոնէական մտահայեացքին, այլ համաձայն այն տեսութեան՝ որով Քրիստոս և առաջին Քրիստոնէութիւնը նայած են անոր: Այս վերջին տեսակէտին վրայ աւելցնելով նաև այն թէ, ինչպէս ակնարկուեցաւ վերեւ, Եօթնասանիցի լեզուն է այն լեզուն, որուն մէջ Քրիստոսի դարը ճանչցաւ Աստուածաշունչը Պաղեստինի մէջ, մեզի համար անառարկելի կը դառնայ հայերէն նոր թարգմանութեան մէջ անկէջ չբաժնուելու փաստը:

Հայերէն զրաբար Աստուածաշունչը, իբրև Ասկեղարեան հնագոյն թարգմանութիւնը Եօթնասանիցին, իր վրայ ունի անոր այդ բոլոր առաւելութիւնները. արժան է հետեւաբար որ անոր վրայէն կատարուի նոր թարգմանութիւնը. մեր Աշխարհաբար Աստուածաշունչին բնաղբի պէտք է լինի մեր զրաբարը միայն:

Իրտեմ թէ այս յայտարարութեան առջև շատեր պիտի մտածեն ընթերցուածքի և հասկցողութեան այն տարբերութիւններուն վրայ որոնք կան ստուգիւ

թէ՛ զրարարի զանազան տպագրեալ հրատարակութեանց և թէ՛ նոյն իսկ ձեռագրաց միջև, ինչպէս նաև նոյնինքն ընդ մէջ յունարէն ընտղին և զրարար թարգմանութեան, և որոնք բաւական թիւ մը կը ներկայացնեն արգարև: Ի դէպ է սակայն գիտել տալ թէ այդ վրիպումներուն ներկայացուցած դժուարութիւնը հետի է անյադիթիւ ըլլալէ: Ատոնցմէ առաջինները, մասնաւորաբար, ընդհանրապէս հետևանք են զրշագրական և պոփիկ շափով մը տպագրական դայթումներու, և զոյացած են ուղղագրական անուշադրութեան, և նմանահիւններու պատճառած շփոթութիւնէն, որոնք ժամանակին հետ աշխարհ աւելի յաճախած են, որքան զրարարի ուսումը տիրացած է ազգին մէջ. ուստի և կարելի է հնար եղածին չափ ուղղել զանոնք հին և լաւագոյն զրշագիրներու մտադիր համեմատութեամբ սոսկ: Իսկ միւսները, այսինքն յունարէնին և զրարարին միջև եղած տարբերութիւնները, որոնք, բացի յետագայ այլալուծումներէ, ծնունդ են թէ՛, երբեմն, ընտղին սխալ հասկցողութեան և թէ՛, յաճախագոյնս, ընտրի-նակիչներու անուշադրութեան և ոգիտութեան, անկարելի չէ ուղղել յունարէնի հետ բաղդատութեամբ, աչքի առջև ունենալով եօթանասնիցին թէ՛ ընտղիրը և թէ՛ անկէ կատարուած գիտական թարգմանութիւնները:

Վրիպումներու այդ երկու տեսակներուն մասին ևս ըլլալիք վերստուգումը, որ անհրաժեշտ է արդէն զրարար Աստուածաշունչի նոր հրատարակութեան մը առթիւ, կարևոր և էական է անշուշտ անոր աշխարհաբարի վերածման առեւն:

Աշխարհաբար Աստուածաշունչի մը նոր թարգմանութեան յատկանիշներն պէտք է լինին նախ իր հարազատութիւնը զրարարին հետ. թարգմանիչ նախնեաց զործը պիտի ըլլայ ան դարձեալ կերպով մը, արդի հայերէնի ձևին մէջ: Երկրորդ՝ արդի հայերէնին ամենէն մաքուր և յղկեալ կերպը, արժանի Աստուածաշունչի դադափարին. երրորդ, ըստ բովանդակութեան և ըստ լեզուին՝ բոլորովին համաձայն եօթանասնիցին, մաքրուած զանազան պատճառներով ի սկզբան իսկ և յետոյ հետզհետէ յառաջ եկած թերութիւններէն:

Աստուածաշունչի աշխարհաբար նոր թարգմանութիւնը, մեզի համար, թէև նաև լեզուական զործ, բայց ամենէն աւելի զործ պէտք է ըլլա՛յ կրօնական, եկեղեցական, ու նոյն իսկ ազգային սկզբունքներու, որոնց ակնարկուեցաւ փոքր ի շատէ:

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

Ս. ԳԼԽԱԴՐԻ ՏՕՆԻՆ ՕՐԸ ՍՐԲԱԶԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐԻ ԶՈՐ ԽՕՍԱԾ ՔԱՐԱԶԸ

Թ Ա Ժ Ա Գ Ի Ն Խ Ո Ր Հ Ո Ւ Ր Գ Ը

«Զբաժակ փրկութեան ընկալայ եւ զանուն Տեառն կարգացից»
ՍԱՂՄԱՍ

Այսօր, տօն երկու հարազատներուն, որոնք բաժակի մը խորհուրդովը իրենց կեանքը միացուցին իրենց վարդապետին հոգւոյն հետ, պատշաճ է, կը կարծեմ, որ Սաղմոսին այս տողը առիթ ըլլայ մեզի յիշելու նշանակութիւնը՝ զոր այդ խորհուրդը ունեցաւ, և այն գերը՝ զոր անիկա կատարեց հաւատքի իրականութեան մէջ, թէ՛ Հին Տեսնութեան և թէ՛ Նորին, այսինքն մեր քրիստոնէական կեանքին մէջ։

Զարմանալի չի կրնար ըլլալ անշուշտ որ կեանքի ամենէն սովորական՝ թէ՛ և նոյն ատեն շատ նուիրական՝ մէկ տեսարանէն, սեղանէն, առնուած իրի մը այդ անունը — բաժակ — ա՛յնքան սրտաուռ իմաստ ուր կազմած ըլլալ մարդկային հասկողունութեան մէջ, բարոյական և նոյն իսկ հոգեւոր տեսակետով։ Բաժակը այն առարկան է նախ, կամ ըսե՛նք, այն գործիքը, որով կը չափուի մեր գոյութեան համար օգտակար նկատուած պէտքի մը բաժինը, այսինքն մեզի սեպհական իրաւունքի մը մասը. և յետոյ, այն ընդունարանը՝ որ իր պարունակութեան մտածումովը նոյն իսկ մեզի խորհիլ կուտայ ոգևորիչ զօրութեան մը վրայ։ — Այդ կրկնակ իմաստներով, և այդ իմաստներուն բարձրագոյն կամ գաղափարական առումովն է որ արարեալ գործածուած է ան յաճախ Հին և Նոր Կտակարաններուն մէջ։

Այսպէս, երբ Սաղմոսեագուն ուրիշ գուրդայի մը մէջ կ'ըսէ. «Տեղասցէ Տէր ի վերայ մեղաւորաց որովայթ, հուր և ծըծումբ. այս մրիկի՛ բաժին բաժակի նոցա. և կամ «Տէր՛ բաժին ժառանգութեան իմոյ և բաժակի»։ Կամ երբ Եսայի կը կշտամբէ Երուսաղէմը իր զլխուն եկած պատիժնէրուն համար, ըսելով. «Զարթո՛ր, Երուսաղէմ, որ արբեր ի ձեռանէ Տեառն զբաժակն բարկութեան նորա, զբաժակն կործանման

և սրտմտութեան»։ Կամ երբ Սմբակում կը պուռայ Բաբելոնի երեսին, ըսելով. «Ա՛րբ և զսա, պաշարեաց զքեզ բաժակ ալոյ Տեառն», կամ երբ նոյն մարգարէն կ'ըսէ այդ քաղաքին համար թէ՛ «անիկա օսկի այն բաժակն է, որմէ Աստուած կը խմցնէ բոլոր ժողովուրդներուն, երբ կ'ուզէ ցնցել զանոնք»։ Կամ երբ մեր Փրկիչը Որոտման որդւոց կը հարցնէր թէ՛ «Կարե՞ք ըմպել զբաժակն զոր ես ըմպելոց եմ», կամ վերջին գիշերը, Գիթսեմանիի ահաբքոտութեան պահուն երբ կ'ըսէր. «Անցցէ՛ բաժակս այս յինէն»։ այս բոլոր խօսքերուն մէջ այդ բառը — բաժակ — կը նշանակէր բաժին ճակատագրի, հատուցում՝ զոր ի վարձ կամ ի պատիժ՝ յաւիտենական արդարութիւնը պիտի սահմանէր մարդու մը կամ մարդոց, իրենց գործներուն համար. ուրիշ բացատրութեամբ՝ վիճակ կամ կուշում, զոր Աստուած կը տնօրինէ մենէ իւրաքանչիւրին, մեր արժանեաց համեմատ։

Բայց Ս. Գրոց ուրիշ համարներուն մէջ, երբ զոր օրինակ Սաղմոսեագուն կ'ըսէ. «Բաժակ քո անապակ արեցոյց զիս», յիշատակաւ օրհնութեան այն բաժակին՝ զոր իւրայեւացիք կ'ըմպէին զատկական սեղանին վրայ, կամ երբ Ներսիս կ'ըսէ. «Մի՛ արբուսցես բաժակ միսիթարութեան ի վերայ հօր և մօր», անհրաժեշտով սքաւորենբու մատուցուած զինիին, որով կ'ուզէին կազդուրել զանոնք իրենց վիշտին մէջ. կամ երբ առաքեալը կ'ըսէ. «Ո՛չ կարէք ըմպել զբաժակ Աստուծոյ և զբաժակ դիւացոյ», անհրաժեշտով քրիստոնէական սիրոյ եւ հեթանոսական խնճոյքի սեղաններու զինւոյն, այս բոլոր խօսքերուն մէջ բաժակ կը նշանակէ իր պարունակութեան զօրացուցիչ ներգործութիւնը, և, փոխաբերաբար, ներշնչութիւն, երկնային բարձրութիւններէ իջած խրախոսիչ ներքին ազդե-

ցութիւնը, որ կ'ոգեւորէ մարդը՝ աւելի պայծառ հայեցողութեամբ ըմբռնելու հաւասար իր կոչումը, ըստ այնմ, աւելի խանգաւառ յարումով նուիրուելու համար անոր: Իսկ այս մեր բնաբանին մէջ, երկու իմաստները զիտելի է որ կը միանան՝ կը խառնուին իրարու հետ. ո՛չ թէ որովհետեւ մեկնիչներէն ոմանք այս և ոմանք այն իմաստով կը հասկնան բառը՝ ըստ իր տեղւոյն, այլ անոր համար մանաւանդ որ խօսքը իր ընդհանուր առումին մէջ կը մատնանշէ՝ այնպիսի ոգի մը, որ երկու իմաստներուն ներդաշնակումովը միայն կրնայ բացատրուիլ:

Այսպէս, զԶբաժակ փրկութեան ընկալաց, և զանուան Տեառն կարգացից՝ կը նշանակէ. Համակերպած եմ ինծի իրրեկեանքի վիճակ սահմանուած ճակատագրի բաժինիս, ուրախութեամբ կը բարձրացնեմ փրկութեան բաժակը, ու սիրով կը նուիրում Աստուծոյ անունը կարգալու, այսինքն Հաւատքի ծառայութեան գործին . . .

Հո՛ս ենք. այս տաճարին մէջ ենք, ուր բաժակ մը ամէն օր կը նուիրական կայքէն իրեն կը տանի մեր ուշադրութիւնը: Ու հո՛ս ենք, այսօր մասնաւորաբար, առ դրան այս գերեզմանին, զարգարուած այդ խորհրդանշական պատկերովը, որուն մէջ կը տեսնենք թէ երկու հարազատները հոգիի լո՛ւն խաղաղութեամբ կ'ընդունին բաժակը, և ի՛նչպիսի բերկրանքով կը բարձրացնեն զայն: — Այդ պատկերը, այդ տեսարանը, պատմութիւն մըն է, պատմութիւնը հոգիներու. ու ազգարարութիւն մը՝ ուղղուած հոգիներու: Նկարիչի մը երեակայութիւնը, եւ բազական քմայքը չէ ան, այլ ներկայացում է իրողութեան մը՝ որ տեղի ունեցած է օր մը, մեր հաւատքի կեանքին նախագոյն տարիներուն մէջ, և որ տեղի կ'ունենայ անա քսան դարերէ ի վեր, ամէն անգամ որ հոգեւոր շնորհաց բաշխում մը կ'իրականանայ եկեղեցական ասպարեղի մը սեմին վրայ, ամէն անգամ որ բաժակ մը կը մատուցուի ձեռքէ մը և կ'ընդունուի սիրտէ մը, երբ ուխտ է կը կատարուի. «կրնաս» — «կրնամ» հարցում—պատասխանի մը արտապնդութեամբ կամ ստորագրութեամբ:

Ստույգ է թէ այդ ուխտը գրեթէ ընդհանուր է, ըրիստոնէական պարտականութեանց յանձնառութեան տեսակէտով. վասնզի ո՛վ որ իր կեանքը կը կապէ Աւետարանի գաղափարին հետ, նովին իսկ կը նուիրուի Աստուծոյ ծառայութեան գործին. բայց անորանալի է նաև թէ այդ յանձնառութիւնը և անկէ ծագած յօժարութիւնները առաւելապէս կը խօսին ու պէտք է խօսին անոնց մանաւանդ, որոնք բովանդակապէս նուիրուած են աստուածային ծառայութեան գործին: Այնպէս որ կը խորհրդէ, և իրաւունք կ'զգամ ինծի ըսելու թէ բաժակի տօնին այս օրը մե՛ր օրն է մանաւանդ, օրը հայ եկեղեցականութեան, անո՛նց որ Աստուծոյ ծառայութեան տաճարին սեմին վրայ, կամ գաւիթին մէջ, անոր նուիրական կաթողիկէին տակ կամ սրբաւրաններէն ներս կը գտնուին. ու այդ բաժակին առջև արտասանուած հարցումը՝ «կրնաս» ըմպելը, կոչումն է ինքնին՝ միզի ուղղուած, իսկ պատասխանը՝ «կրնամ» ըմպելը, մեր ուխտը, համոզումով և գիտակցութեամբ կատարուած: — Երկուքն ալ կատարուած և իրականացած ամէնուս համար. և ատոր համար նոյն իսկ, անոնց մասին անդադարձումը՝ հոգւով և կեանքով նորոգումի տեսակէտով, կարելի չէ նկատել անկարեւոր և անզուտ:

Երբ կ'ըսեմ «կոչում», չեմ ուզեր և չեմ կրնար անշուշտ իմանալ ընդունականութեան մը, հակամիտութեան մը, յօժարութեան մը կամ կամութեան մը հոգեկան այն վիճակը կամ տրամադրութիւնը, զոր գիտենք թէ ամէն մարդ իր տղայ հասակէն նոյն իսկ վիճքը ի շատէ կ'ունենայ՝ զպիկեանքի այս կամ այն ասպարէզը, և որ ու է արտաքին ազդեցութեան մը, կենցաղական ստիպումի մը կամ առ առաւելն ստացուած դաստիարակութեան հետեանքն է աւելի կամ նուազ աստիճանով, այլ այն ներքին լոյսը զոր մարդ յանկարծ կը տեսնէ օր մը կամ տարիներու ընթացքին, կամ ներքին այն ձայնը՝ զոր կը լսէ իր մէջ՝ տեսլական յեղաշրջումի մը միջոցաւ, իբրեկերպոյն ներգործութիւն, իբրեկ հրաշալի կերպով կատարուած ազգարարութիւն, որ իրեն կը մատնանշէ իտէալ մը, ու իրեն կարդալ տալով իր ներքին ճակատագիրը՝

կը հասկցնէ իրեն թէ ի՞նչ բարձր նպատակի համար ստեղծուած է ինքը: Այս է բուն կոչումը, որ մարդը կը ճանչցնէ ինքզինքին, և ատով երջանիկ կ'ընէ զայն. զի ինքնաճանաչութիւնը հոգիին ամենէն ներգաշնաւ կուած է անդորր վիճակի է, և ատո՛ր հաւամար է որ ըստմար է թէ ըթերացուած, վրիպուած կամ չլուծուած կոչումը կը գուհաթափէ նկարագիրը և կ'ընդարմացնէ հոգին» — Այդ՝ կոչումը. իսկ ո՛ւրիշը. ուրիշը այն յանձնառութիւնն է, զոր բազում տեղեցեալներէն ռասկաւաւոր ընտրեալները կ'ընեն, լսելով իրենց կոչումին, և լուծեալուն ամենէն տաժանելիին ենթարկելով իրենց անձը, ուրախութեամբ, սակայն, իրրեւ քաղցրութեան մը. ու բեռներուն աւանդէն ծանրագոյնին, իրրեւ փոքրողի ու թեթեւ գործի մը:

Օ՛ր այդ ուրիշը, ինչպէս գործադրուած կամ կատարուած է անիկա քրիստոնէական իրականութեան մէջ: Ձեռն մտաբերե՛ր ակնարկել նոյն իսկ հոս՝ իրենց հոգեկան արժանապատւութեանը մէջ միջազանց ու խանգարուած այն անձերուն, որոնք օր մը յանկարծ պատուելով նետեցին կամ ոտնակոխեցին խորանի մը օրհնութեան ներքեւ և սրբութեան բաժակի մը առջեւ իրենց կնքած ուխտին մուրհակը: Գիտենք աւանդաբայ Թէ այդպիսիներուն օրերը ինչպիսի տուայտանքներու յաջորդութիւն մը եղած է իրենց համար: Մեզի համար աւելի շահեկան է յաւելտ սրտապնդիլ է զիտե՛լ այդ ուխտին դարաւոր գործադրութիւնը հաւաւաքի և նուիրումի այն դաշտին մէջ, որ քրիստոնէական կեանքն է ինքնին, և զոր իր բոլոր կողմերուն վրայ ա՛յնքան հարապատօրէն կը ներկայացնէ եկեղեցւոյ պատմութիւնը: Ո՛ր այդ կեանքը և ոչ աւոր յիշատակը յաջորդաբար ապագայից աւանդող տարեգրութիւնները պիտի գոյութիւն չուենային, եթէ ինքնին գոյութիւն ունեցած չըլլար այս ուխտաւորութիւնը. հանդիսարա՛ն առաքելութեանց, որոնց մէջ մարդկային տկարութիւններ աստուածային սքանչելիքներ են գործած ի նպաստ փրկութեան գաւառի:

Աւելորդ է կանգ առնել թուականներու և նոյն իսկ անուններու առջև, ամենամեծ մասանց ծանօթ ամէնուս. բայց կ'արժէ և հարկ է անհրաժեշտ, բաժակի խորհուրդին

պանծացումը հանդիսաւորող այս առիթով գիտել կամ յիշել Վէթ թէ որո՛նք էին այն մեծ սկզբունքները, որոնք, ինչպէս զսպանակները լարուած մեքենականութեան մը մէջ, կրցան տեւական և կանոնաւոր շարժման մէջ դնել, եկեղեցւոյ կեանքին մէջ, ուխտի կամ ուխտադրութեան այդ միտքն ու գործը:

«Ջրածակ փրկութեան ընկալաց և զանուն Տեառն կարգացից»։ Սաղմոսին այս խօսքը, այսինքն անոր խորհուրդն է որ կը ճառագայթէ եւր Կտակարանին և ամբողջ քրիստոնէական, այսինքն եկեղեցւոյ կեանքին մէջ. Աստուծոյ բաժակն ընդունողը Աստուծոյ միայն պիտի ծառայէ. այդ ծառայութիւնը ո՛չ այլ ինչ է եթէ ոչ Աստուծոյ անուան քարոզութիւնը. իսկ այդ քարոզութիւնը պէտք է լինի զխաւարաբար Գրիստոսի մահուան պատմութիւնը, ըստ առաքելին նոյն իսկ որ կ'ըսէ. «Բանիցս անգամ... զբաժակս զայս ըմպիցէք, զմահ Տեառն պատմեցէք»։ Գրիստոսի մահուան պատմիչը պէտք է ըլլայ քրիստոնէայի հոգեւորականը իր օտքովը, իր գրիչովը, բայց մանաւանդ իր կեանքովը: Այո՛, ուրովհետեւ Գրիստոսի կրօնքին ճշմարտութիւնը Գրիստոսի մահուան խորհուրդին մէջ է որ յայտնուած է առաւելապէս. ու այնպէս է ըմբռնուած անիկա թէ՛ օտարներու կարծիքին և թէ՛ քրիստոնէական խզմըտանքին մէջ: Գործք Առաքելոցին մէջ զիծ մը կայ, որ սքանչելի կերպով կը լուսաբանէ այդ կէտը. եւր Փետտոս, Կեսարիոյ մէջ, պէտք զգաց Ագրիպպա թագաւորի և Բերենիկէի առջեւ բացատրութիւն մը տալու ամբաստանուած Պողոսի շուրջ յարուցուած խնդրոյն համար, հուովայնցիի մը կատանեան պարարիւնով ըսաւ պարզապէս. «Ամբողջ հարցք անո՛ր մէջ է որ հրեանքը Մեռած է կ'ըսեն Յիսուս անունով մարդու մը համար, որուն համար Պողոս Ձեւեռած» կ'ըսէ:

Այսօր ա՛յլ այդ է արդարեւ խնդրոյն բովանդակ էութիւնը: Գոյան դարերէ ի վեր, Գրիստոսի հակառակորդները ըսին և կ'ըսեն թէ մեռած է անիկա. քրիստոնէութիւնը իր քարոզութիւններովը, իր գիրքերովը եւ մասնաւոր ամէն օր ապրուած առանձնական և համայնական կեանքերով կ'ըսէ և կը

վկայէ թէ մեռած չէ անիկա: Քրիստոսի մահուան պատմութիւնը պէտք է ընենք՝ ըսելու համար թէ չէ մեռած ան: Քրիստոսի մահուան պատմութիւնը վէպն է քրիստոնէական անմահութեան, վէպ՝ բայց ոչ առասպել, այլ պատմութիւնը գաղափարական իրողութեան մը, որմէ ծագած լոյս մը իրենց գերազանց պայծառութեանը մէջ կը ցուցնէ յաւիտենական ճշմարտութիւններ: Մահուան անունին տակ ներկայացուած անմահութեան, մահուամբ կոխուած այդ մահուան պատմութիւնը բարոյականի այն մեծ դասն է, որ մարդուն սովորեցուց թէ կարելի չէ սպաննել սէրը, խողովողին յոյսը, և թէ հաւատքը այն զօրութիւնն է որ հոգեւոր կեանքի բոլոր բարձրագոյն գեղեցկութիւններով կ'ազնուականացնէ մարդը: Պատմել Քրիստոսի մահը՝ հիմն է խաչին քարոզութեան, առանց անոր անկարելի է հասկնալ Աւետարանը: ասոր համար է որ երբ քրիստոնէական տարածիչները կիսափայլերի ժողովուրդներուն մէջ Քրիստոս կը քարոզէին, ասի աստե՛ն միայն կրնային տեղ բանալ անոնց սրբոյն մէջ, այսինքն հաւատքի բերել զանոնք, երբ կը սկսէին անոնց խօսիլ Քրիստոսի չարաբանաց, խաչի, մահուան եւ թաղման էջերէն:

Բայց պատմել Քրիստոսի մահը՝ խօսքով լոկ, չէ բաւական. պէտք է պատմել զայն հոգևով ու կեանքով մանաւանդ. պէտք է այդ մահուան ներքին զգացումէն, անոր մեր իսկ մէջ կատարուած իրազորութեմէ փորձառական ազդեանքներէն շարժին մեր շրթունքները: պէտք է գիտնալ դիմացինդ թէ այդ մահը զո՛ւն ալ մեռած ես կամ յօժար ես ամէն վայրկեան մեռնելու՝ տպաւորուելու համար քու բառերէդ: Քրիստոնէական ճշմարիտ գործիչները կրցան ազդել և աւետարանական կեանք պտղաբերել իրենց շուրջը, որովհետեւ իրենց գոյութեան որ և է բախտորոշ պահուն կրցան իրենց կեանքին բովանդակ վկայութեամբը ըսել սաղմոսողին հետ. «Ջնեղութիւն եւ դանձկութիւն գտի, և զանուն Տնառն կարգացին: Հաւատքի, այսինքն քրիստոնէական ճշմարտութեան, աստուածային բարոյականի համար համոզումով յանձն առնուած նեղութիւնը, տառապանքն ու վիշ-

տը լաւագոյն եւ մեծագոյն կերպերն են Քրիստոսի մահը պատմելու, քրիստոնէութիւնը քարոզելու համար:

Մեռնիլ Քրիստոսի համար և քրիստոսով՝ գուցէ չէ այնքան դժուարին. երբ հոգեզմայլանքի ուժգին մէկ պահուն, բուռն խոյանքի յանկարծական թափով մը գլուխը կը դնէ մարդ նահատակութեան պոսակին ներքեւ. ես թոյլ կուտամ ինձ սակայն ըսել թէ յաճախ այդպիսի մահէ մը շատ աւելի մեծարժէք է մահուան գաղափարէն լուսաւորուած կեանք մը. ուզել ապրիլ՝ ամէն օր և ամէն վայրկեան գիտնալով հանդերձ թէ կրնանք մեռնիլ, և ընկրկել գերեզմանի մտածումէն, ու չտոկալ անոր խաւարէն: Շատեր մահէն չէ որ կը վախնան այլ մեռնելէն. հոս է ահա խնդրոյն ամենէն սուր կէտը. պէտք չէ երկնիլ տառապանքով երկարաձգուած՝ պիտի ըսէի ամէն օր գէպի մահ ընդ քարշ ծածուկ կեանքէն, երբ բարձր ու բարի նպատակի մը համար է ան: Դիտակցութեամբ ճաշակուած, ընդերկար եւ կամաւ կրուած տանջանքներուն պոսակ մահը՝ գիտենք ամէնքս ալ թէ անմահութիւնն է ինքնին: Հին միտք մըն է որ չ'իջցող գիրքի մը է ջերէն կը պատգամէ շարունակ թէ չիմացուած մահն է միայն մահ. ու գիտակցութեամբ կը դիմենք, աստուածային նպատակի մը ուղղութեան վրայ, գէպի մահ, ամէն անգամ որ Աստուծոյ անունը կարդալու, ճշմարտութիւնը և արդարութիւնը քարոզելու համար յանձն կ'առնունք նեղութիւնը և անձկութիւնը:

Հոգեւորականին կեանքը՝ արիւնի զոհ մ'ըլլալ և աւելի և առաջ՝ պէտք է լինի անարիւն պատարագ, այսինքն խօսուն պաշտօն. կենդանի զոհաբերութիւն անձին՝ իր բոլոր զօրութիւններով, ամբողջ հոգովն ու կեանքովը, այսինքն բանաւոր ու գործնական կերպով՝ ըլլալու համար փառաբանութիւն Աստուծոյ անունան: Պատմելով Քրիստոսի մահը լոկ խօսքով՝ յուզիչ քերթուած մը կարդալու կամ շքեղ դիցապէսերգութիւն մը արտասանելու վայելքը միայն պիտի տուած ըլլայինք մենք մեզի: Իսկ անոր խորհուրդը խառնելով մեր հոգեւոր հետ, և այդպիսի ներշնչութեամբ մը լեցուած՝ անոր մասին խօսած աստե՛նիս իրաւունք պիտի զգայինք մենք մեզի՝ նոյն

տտեն սաղմոսերգուին հետ ըսել. «Քեզ մատուցից պատարագ և զանուն Տեառն կարգացից»:

Այսպիսի միայն եղաւ կեանքը յընթացս դարուց եկեղեցւոյ պաշտօնէութեան ընտրելագոյն բանակները կազմած այն երջանիկ հոյերուն, որոնց միակ իտէալն էր Աւետարանը և քրիստոնէական ծառայութիւնը, կեանք մը՝ լեցուն անձկութեամբ և տառապանքով, բայց նոյն տառն փառաւորուած քաջութեամբ և իմաստութեամբ. մեր բնաբանին բառովը՝ «բաժակ» մը լի դառնութեամբ, բայց քաղցրացած՝ Հոգւոյն ազդեցութեամբ: Անոնց է որ քրիստոնէական կեանքը կը պարտի ամենէն աւելի իր բարգաւաճանքը, իր յաջողութիւնները եւ իր ճշմարիտ յառաջդիմութիւնը՝ աստուածային ծառայութեան նամբուն վրայ. վասնզի անոնք է մասնաւորօր, իրենց կոչումին հնազանդ, յօժարափոյթ սիրով խոնարհեցուցին իրենց պարանոցը սուրբ լուծին ներքե, ու կարող եղան վեր բարձրացած պահել իրենց կոչումին դրօշը, ըսելով. «Զբաժակ փրկութեան ընկալայց եւ զանուն Տեառն կարգացից»:

Այդ բաժակը... ա՛հ, այդ բաժակը... Մահը սուրբ է, երբ սուրբ խէալի մը ընծայուած կեանքին զոհն է, «Պատուական է առաջի Տեառն» մահ օրրոց»։ Ղիտեցէք, սակայն, «մահ օրրոց», սուրբերուն մահը. այսինքն մահը անոնց որոնք սրբութեամբ ապրած են իրենց կեանքը. կեանքը անոնց օրրոցը սուրբ խորհուրդներով ապրած են անձկութեան՝ նեղութեան և տառապանքի օրերու մէջ, ինքզինքնին նոյն իսկ ընծայելով Աստուծոյ, իրրեւ բաժակ սրբութեան և օրհնութեան:

Բաժակի տօնին օրը, կեցած բաժակաւորու հարազատներու յիշատակին առջև, զէժմ յանդիման բաժակի սա խորհրդապատկերներուն, մինչ իրենց սեղանին վրայ կը նշուէ Աստուծոյ հետ մեր միութեան խորհուրդին բաժակը, սեղանի մը վրայ, որուն ներքե կը ծածկուի, ի դիրս հանգստեան, գլուխ մը, ինքն ալ իրրեւ բաժակ սրբութեան, ամէնքս ալ նորոգենք մեր կոչումին ուխտը՝ Աստուծոյ անունին ծառայութեանը մէջ անցնելու մեր հոգեօրական կեանքը:

Ինքն՝ Հոգին Աստուծոյ, որ աղբիւրն է շնորհաց և սրբութեան, թող ընէ՛ մեր անձները, մեր Ս. Եկեղեցւոյ սրբալան բանաստեղծներէն մէկուն մտածած այն չքնաղ պատկերին համեմատ, «Բաժակ հոգեօրական լցեալ աստուածային ուրախութեամբ»։ Թող մեր սիրտերուն մէջ բերկրի Աստուծոյ սէրը, լուսաւորելով մեր միտքը և պայծառացնելով մեր յոյսը եւ հաւատքը, եւ մեր կեանքն համբուն ընէ պատարագ կինդանի, ի փառս ամենասուրբ Երրորդութեան, Հօր եւ Որդւոյ եւ Սրբոյ Հոգւոյն յաւիտեանս ամէն:

ԱՆՏԵՍՈՒԱԾ ԶՕՐՈՒԹԻՒՆԸ(*)

«Տկարն Աստուծոյ զօրագոյն է քան զմարդիկ» (Ա. Կրճ. Ա. 25)

«Զտկարս աթխարհիս քնքեաց Աստուած, զի յաւօք արացս զնզօրս» (Ա. Կրճ. Ա. 27)

«Երբ պարծիլ ինչ պարս իյից, զտկարութեանն պարծեցայց» (Թ. Կրճ. ԺԱ. 30)

Առաքեալին այս հաւատամքները շատ անգամ ճշմարտուած են մեր պատմութեան մէջ:

Մեզի համար այլ ևս պատմականացած այս բարձունքներուն վրայ կատարուած վերջին քաջագործութիւնը գեղեցիկ ապացոյցներէն մին է ասոր:

Եւրոպացի մեծատաղանդ մատենագիրի մը, որուն երակներուն մէջ մարգարէից աբիւնը կը հոսի, իր այնքան խորաթափանց ուսումնասիրութեամբ արտադրած երկը իրաւամբ աշխարհի հետաքրքրութեան եւ զմայլանքին առարկայ դարձուց, յայտնող կատարուած հայկական սխալագործութիւնը: Անոր տարեդարձը կը տօնախմբուի այսօր այս գլուղին այդ նաւաձեւ խորանին առջև, ուր, իրենց անձկութեան խորուն, մխիթարութեան և փրկութեան ակնկալու-

Խաչվերացի տօնին առթիւ՝ խորհրդածութիւն՝ գրի առնուած ժամանակակից ազգային դիւցազնութեամբ պատմականացած թարծուքի մը վրայ:

թեամբ մատուցուած հայկական պատարագներուն դիմաց, մեր ազգակիցները կ'ողջակիզուէին, կամ իրը կնդրուէ և ստաշի կը ծխային:

Այս լեռը նորագոյն հանդիսարանն եղաւ Աքաթուռ քուրմերու և Սելալի Կարմիկան մրցակցութեան:

Գիտութիւն Տեառն: Հայկեան սակաւաթիւ ընտրեալ կտրիճներն արժանացան իր սիրոյն և խրախոսիսին:

Գողգոթայէն մինչև Ձիթենեաց լեռը ճառագայիթող սուրբ նշանին, որ հոս ալ կանգնած էր բազկատարած, ցոլքերը, զըրաւեցին Փրիստական ծովագնաց մարտանաւին նայուածքը:

Երկրպագութիւն և խոյանք՝ մեծ ծովուն խորքերէն մինչև այս լեռան լանջին վրայ ծածանող սուրբ օրջը:

Ազատութիւն ելքարց մեռց...

* * *

Այս կարեւոր եղելութեան տարեգարձին առթիւ, արդարեւ ուրիշ հանդիսական ոչ մէկ արարողութիւն, մեծարանքի ոչ մէկ ցոյց, պիտի կարենար հարապատօրէն պատկերացնել հայ-քրիստոնէական կեանքի մերձ յիսնօրէս այն հոյակապ հանդիսադրութիւնը, որ տարիներ յետոյ, թերեւս չարժապատկերի մը սրընթաց մէկ վարագոյրին պէս, կրնայ գալ և անցնել մեր սերունդներու աչքին առջեւ...

Այս վախը կը փարատի: Տարեդարձին իմաստը կը մնայ խոր, ու կը լինի պայծառ, եթէ ինչպէս այսօր, ան կցուած մնայ հաշվեհաշի տօնին:

Կրկնակ տօներու, կամ ջուխսակ կիրակիներու միութիւնը մին է Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ նկարագրի բիծերէն:

Այս գոյգը սակայն, որ և է մէկէն աւելի, զերար կը լրացնէ, զերար կը մեկնէ արգէն: Այս կերպով անգամ մըն ալ կը յայտնուի Տկարին զօրութեան զազտիքը և կը բացուին խաչի նաւին իմաստներուն ծալքերը:

* * *

Ուսը խորհրդանշանն է տառապանքի: Փրկիչը պայն չալկած բարձրացաւ Գողգոթա: Այս շրջանի խաչապաշտ հայրողներէն իւրաքանչիւրը, մէյ մէկ խաչ առած ելաւ մինչև այս լեռան գագաթը:

Այստեղ, իրաւ է անոնք չգամուեցան խաչին վրայ, բայց երբեք վար չգրին իւրենց խաչերը:

Սմէնքն ալ սիրով և զիտակցութեամբ տոկացին իրենց կրած խաչերու ծանրութեան, ինչպէս տոկացին առաքելական դարու քրիստոնեաները, ինչպէս տոկացին հիթանոս կայսրերէ և բռնաւորներէ անդադար հալածուող հաւատացեալները, ինչպէս տոկացին, քրիստոնէութեան արշալոյսին ի հայտ ծագելէն ի վեր, իրենց հաւատքին և հայրենիքին սիրոյն կրակովը բռնկող մեր մարտիրոս եկեղեցւոյն և քամախտ հայրենեաց սիրասուն գաւազները:

Բայց ի՞նչպէս դիմացան...

— Իմացան անոնք ամէնքը և ասոնք, յԱստուածուած խաչին կեանքով և ճառով իրենց ներշնչուած, իրենց ամբարած կինսանիւթերովը:

Զօրութիւն Ս. Խաչի քա Քրիստոս, որ կանգնեցեր ի փրկութիւն աշխարհի...

— Իմացան, վասնզի ինչպէս Պօղոս Առաքեալը իր հաւատաւէ. Տկարն Ղեսուծոյ զօրագոյն է քան զմարդիկ: Վասնզի Կսկարս աշխարհիս ընտելաց Աստուած, զի յամօք արացի զհօգօս:

Հարկ կ'այ ըսելու թէ որո՞նք էին հզօրները, և որո՞նք ըստ աշխարհի տկարներն ու անզօրները, անհօր՝ ոչ միայն զէնքով և ռազմամթերքով, անհօր՝ ոչ միայն մարդով և ըստ աշխարհի իմաստութեամբ, չըրոնք յիմարութեամբ, այլ անհօր իր չքաւորութեամբ, իր ցեղային տառապանքներովը, անհօր զինք ընկճելու սպառնացող այն բիւրաւոր ծանրութիւններով, որոնցմէ մէկին, Քրիստոսի խաչին ծանրութեան, սերունդներէ ի վեր միւր մարմինին և արիւնին ունեցած վարժքը կարելի դարձուց տարողութիւնը ամբողջին:

* * *

Այդ մէկը սակայն, որ խորհրդանշանն էր տառապանքի Սիւսու Քրիստոսով, գերազանցօրէն դարձաւ Նշանը յաղթութեան, Նշանը փրկութեան:

Ուսը, խորհրդանշական իր այս գերազանց հանգամանքով, այս լեռան քաշաւրներու կրկնակին միշտ չմնաց իբր տաժանքի ծանրոց: Վահանի փոխարկուեցաւ ան. տապարի վերածուեցաւ, զէն ու զբահ

եղաւ, պաշտպանեց իրենները, խափանեց հակառակորդները:

Լեռնցիք՝ լիովին ըմբռնեցին խաչն ու իր ճառին իմաստը, ասոր համար իրենց վիշտին մէջ մխիթարուեցան, համբերութեան և զոհաբերութեան կարեւորութիւնն ըմբռնեցին:

Ուաչի Երեման հրաշքը անոնք տեսան իրենց հոգւոյն աչքերով: Զերմութեան եւ խանդավառութեան կարօտ եղողները կա՛յծ առին անոր իմանալի ճառադալթներէն:

Ուաչի բունին տակ, մազաղաթեայ ձեռնադիրներու նկարագրէ խորաններու վրայ տեսնուածին պէս, զգացական մրկումներէ տապկուող այծեամենքերու այս հօտը, ապուռասի ամէն հնարաւորութենէ զուրկ այս լեռնային աւազանէն աւելի խաչին բունէն յորդող անմահական աղբիւրին շուրջը կը

բոլորուէր սրբուելու և արբենալու համար զմայլական նեկտարով:

Տկարներ էին անոնք, կ'ապաւինէին Աստուծոյ զօրութեան, զատապարտուած էին մարդոց կողմէ կը սպասեն ապատութեան: Շնորհօք Փրկչին, և փրկութեան գործիք հանդիսացող սուրբ խաչին, անոնք գտան իրենց փնտռած ապատութիւնը:

Ահա թէ ինչպէս ստուգիւ Տկարն Աստուծոյ զօրացոյն ե քան զմարդիկ: Ահա թէ ինչպէս Աստուած ընտրելով աշխարհի տէրերը կարները ամչցող հզօրները:

Օրհնութիւն Ձեզ, երանեա՛ւ Աստուած ընտիր տկարներ:

Փա՛ռք քեզ Աստուած, փա՛ռք քեզ Տէր:

Փա՛ռք սուրբ խաչիդ, ալիւիսի:

ԶԳՕՆ ՎՐԴ. ՏԷՐ ՅԱԿՈԲԱՆ

ՄԱՐԵՑԱԻ ԿԱՆԹԵՂԻՆ ՄԷՋ ՊԼՊԼՈՒՆ

Մարեցաւ կանթեղին մէջ պլպլուն

Ձեքն աղօս: Ապաւեցն արցունքի

Կը բաւե՞ որ բացուի յուեերուն

Տաղը սուրբ, թուցաղիւր ու ոսկի:

✱

Անձրեւ կուգայ, ջուրը կ'երգէ, կ'երգեն ծառեր,

Ձայնն է պապիս. կը կարդայ սուրբ աւեսարան:

Հիւն քաղցրութիւն, ինչպէ՛ս քեզի վերագցնել,

Երբ ծալիկներդ խամրած են շուրջով մահուան...

✱

Սա ի՞նչ ընեմ այս հոգիով,

Պալերը զայն բզբեցնիմ...

Ի՞նչ դիւքական զրմուռսով

Անոր վերքերը կը բուժուին:

✱

Ո՛չ հեկեաթ ու ո՛չ երգ մընացին.

Ամէն ինչ պատմուած է արդէն:

Բանասիրեալ թուշուն է այս հոգին,

Վիւրաւոր ու ինկած երկիւնքէն:

✱

Յուրս մոխիր է.

Քայց կ'իսկն ես դեռ սրբիս մէջ դուն:

Վարդն է թօքնած.

Քայց ըզլիսիչ բուրմունք ես դեռ:

Երգն է լրուած.

Քայց աղօթքն ես առաւօտուն,

Ու մէկ զարկով կը բաբախեն երկու սիրտեր...

ԱՐՄԷՆ ԵՐԿԱՅԻ

ՀՈԳԵԼՈՅՍ Տ. ԲԱԲԳԵՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

— ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ —

(ԹՈՒՍԱԿԱՆՆԵՐ ԵՒ ՆՕԹԵՐ)

Կ. Պոլսոյ մէջ պատրաստուած իր երկրորդ գործն է Կոլոտ Յովհաննէս Պատրիարք քի վրայ ապատմագրական և բանասիրական ուսումնասիրութիւնն՝ մը, որ նոյն տարին իսկ, 1901ին, հրատարակուած է, իբր ԽՁ. Պատոր, Վիեննայի Միխիթարեանց և Ազգային Մատենադարանի քի շարքին մէջ։ Ութնամիլ, յաւելուածներով միտին յընդհանուրն 226 էջնոց այս գիրքը, որուն մէջ Կոլոտի նուիրումը բուն ուսումնասիրութիւնը 108 էջեր միայն կը գրաւէ, պարզ է թէ շատ փոքր գրութիւնք մըն է՝ ներկայ յանելու համար այնքան կարեւոր շրջան մը, որպիսին էր ԺԼ. Բ. Գ. դարու առաջին կէտը, իր նախնեթացոյն ու հետեորդովը միասին, և այնքան հոյակապ գէմք մը՝ ինչպէս էր իրօք և արեւմտեմք միծանուն այդ պատրիարքը։ Եւ սակայն, պէտք է խոստովանիլ, իր համառօտութեան մէջ այնչափակիւր երկ մըն է ան, և, իբր ճիշդ կեկեղեցական պատմութեան համարք, ինչպէս վերնագրած էր Մովսէս Կաթմաշեան, իր առանձին արժէքը ունի, յարակից տրվումը յիշատակարաններով մանաւանդ։

ԺԼ. դարու այդ շրջանը նշանաւոր է արգալիս ազգային կեանքի բոլոր մարզներուն մէջ կատարուած յեղաշրջումի շարժումներով, գրեթէ ամէնքն ալ հետեանք այն խմորումներուն, որոնք նախորդ դարու երկրորդ քառորդէն՝ Մովսէս Գ. Տաթևացիի, Փիլիպպոս Ա. Աղբակեցիի, և Յակոբ Գ. Ջուղայեցիի կաթողիկոսութեան օրերէն սկսած, աւելի կամ նուազ ուժգնութեամբ պահած էին միշտ իրենց թափը։ Ազգին ներքին կեանքին մէջ հետզհետէ զօրացած ինքնապաշտպանութեան ոգին է կարծես որ կը պոռթկայ զանազան կողմերէ այլ և այլ ձևերով։ Անպիսի, քաղաքական նպատակներու ծրարիւններն են որ կը մշակուին Իս-

թայէլ Օրիւ յամառ ջանքերուն մէջ, ազգին ազգային կեկեղեցւոյ ինքնութեան կոխն է որ կը մղուի Աւետիք պատրիարքի ոգիւսականով կաթողիկոսութեան գէմ։ Եւ, բուն Հայաստանի կուրծքին վրայ՝ Ամբաստանի մէջ՝ Սիւնեաց գաղութի ճիւղ մըն էր որ կ'ընթերցէր Վարդան վրդ. Բաղիշեցիի կազմակերպած աշխատանքներն մէջ, հոս՝ Միխիթար Սեբաստացին էր որ արեւմտեան պատուաւ տուաւ իր երազը կը շրջիցներ. աւելի յայտնայ, Կ. Պոլսոյ, Թրակիոյ և Բուլղարիոյ նորապաշտ Հայութիւնը հոգեւոր և վարչական կազմակերպութեան նոր կայան մը կը կազմակերպէր՝ ծնունդ տալով Արամաշի վանքին։ Զարթուած շարժումներ կը տեսնուէին քիչ մը ամէն կողմ, հայկական բնակարանին ժողովրդական ուղղանքներուն մէջ, ուր որ հին վանք մը եղած էր ու նախկին չէն օրերու աւանդութիւններ կը պահուէին տակաւին, Փոքր Հայքի, Բարձր Հայքի, Վասպուրականի և Տարօնոյ զանազան կողմերը։ Մեծ Աթոռներուն մէջ միայն կացութիւնը հեռու է միխիթարական ըլլալէ. մանաւանդ Կ. Պոլիս և Երուսաղէմ, ուր յաջորդութեան կոչուներ ամենէն ազեղ իրադարձութիւններուն մէջ Հարութան կը սպառնէր բարոյական և նիւթական ամէն ոյժ և միջոցներ։ Կ. Պոլսոյ մէջ, որ այդ միջոցին սկսեւ էր ազգային կեանքի ծանրութեան կեդրոն դառնալ՝ իր ազգեցութեան ներքեւ առնելով Երուսաղէմը ամբողջովին ու մասամբ Բարդուղէմի, այնպիսի քառասուն վիճակ մը ստեղծուած էր որ, միայն մարդ մը, բարձր աշխարհահայեացքով, հզօր նկարագրով և բարոյական և մտաւոր մեծ կարողութիւններով օժտուած մարդ մը միայն պիտի կարէր զարման հրաշագործել անոր։

Այդ մարդն է անա Կոլոտ Յովհաննէս վրդ. Բաղէշեցի, որ Երուսաղէմի Գրիգոր վրդ. ի

(ապագայ Շղթայակիր) հետ, Ամրտօլի հա՛մալսարանն ինչ մէջ վարդան վրդ ի աշակերտելէ և յետոյ ատեն մը Տարօնոյ Ս. Կարապետի վանքին մէջ գործելէ վերջ, երբ Կ. Պոլիս կուգայ նոյն վանքին համար նուիրահաւաքութեան մը պաշտօնով, իրեն կը կապէ ամէնուն սիրտը. 1763ին կը զրկուի իր լիազօր երուսաղէմ, երկու տարուան մէջ ամէն ինչ կարգադրելէ ետք կը դառնայ Կ. Պոլիս, ուր, դեռ երիտասարդ վրդ, կը հագնի պատրիարքական խիլան. ամբողջ քառօրէ գար մը կը մնայ այդ աթոռին վրայ, զոր կը փառաւորէ մեծ արդիւնքներով և իմաստուն գործունէութեամբ. ինքն է որ այդ միջոցին վերջնապէս կը կարգադրէ նախ երուսաղէմի կնճիւրը, անոր պատրիարք ընտրել տալով իւր երեքագոյն ընկերը, Շըզ-թայակիրը, եւ յետոյ էլմիածինին ալ, կաթողիկոս ընտրելով Կարապետ Ունեցին, և, վերջապէս, գլխաւոր աթոռնեւորուն միջեւ բարեկարգ գործակցութեան վիճակ մը յառաջ բերելով մեծագոյն ծառայութիւնը կը մատուցանէ ազգին և Եկեղեցիին:

Ինքզինքն վրդ. Թէեւ ուրոյն գլուխներու մէջ՝ բայց շատ արագ ակնարկներով կ'անցնի Ամրտօլու Համալսարանին, Մշու Ս. Կարապետի նոյն ժամանակի կացութեան և հոն կատարուած գործունէութեան, իւր հանգանակելի Պոլիս եկած միջոցին այն տեղի ընդհանուր դրութեան, իբրեւ ձևթռակալ և վէքիլ՝ երուսաղէմ գալուն պարագաներու եւ Հայ-երուսաղէմի վիճակին եւ երկու աթոռներու բաժանման խնդրոյն վրալէն. վասնզի, հասնաբար կ'ուզէր աւելի ընդարձակօրէն նկատի առնել Կ. Պոլսոյ պատրիարքութիւնը, որուն մէջ է արդարեւ որ կ'երեւի Կոլոտի ամբողջ մեծութիւնը:

Դարձեալ կարճ գլուխէ մը վերջ, ուր կը պատմուին Շղթայակիրի երուսաղէմէն Կ. Պոլիս գալը՝ վանական ստացուածոց եւ իրաւանց գործը պետական հաստատումով ապահովագրելու համար, և Կարապետ կաթողիկոսի եւ Կոլոտի հետ խորհրդակցութեամբ վանքի վերաբերեալ կարգ մը տնօրինութիւնները, ուրոյն գլուխներով նկատի կ'առնուին Կոլոտի արժանիքները, իւր շինող՝ Ղալաթիոյ Ս. Լուսաւորիկի վերաշինութեան առթիւ, իւր բեմասաց, իւր գը-

րաւէր, իւր ուսուցիչ, իւր կազմակերպող մատենադարանի, եայն:

Ու կարելի չէ չտեսնել Թէ մտաւորական է միշտ որ իր ուսումնասիրած անձին վրայ կը սիրէ դիտել մտաւորականը ամենէն աւելի. այնպէս որ քիչ բան կը գրտնէք գուք այս էջներուն վրայ այդ ժամանակը յատկանշող ընկերային եւ հասարակական, նոյն իսկ քաղաքական եւ ազգային երեւոյթներէն և խնդիրներէն, որոնց ներկայացումը բաւական կարեւոր էր, սակայն, ըմբռնելու համար այն թուրքեր, զոր մաքրելու և բարեկարգելու գծուարին գործն էր յանձն առեր Կոլոտ, և որուն համար իր սպառած կորույթին և ձեռք բերած յաջողութեան մանրամասնութեանց մէջ է որ աւելի պիտի երևէր իւր կարողութեանց բարձրութիւնը:

Եկողու բեմասաց գլուխին մէջ, նոյնպէս, հազիւ կ'անարկուի Ամրտօլի հա՛մալսարաննէն բերուած բեմական ուղղութեան եւ Պոլսոյ եկեղեցիներու բեմերուն հոգեւոր կեանքի որպիսութեան. ու ըսուածներէն կը փորձուի մարդ խորհելու նոյն իսկ Թէ Կոլոտ իր հետեւորներէն ամենամեծ մասամբ կրարկած էր արդիօք իր նախորդներուն օրով կաթողիկոսութեան դէմ եղած ժողովրդական զրգութիւնները հանդարտեցնելու և ինքզինքը չքմեղելու համար իր մասին յերկրուած կաթողիկամտութեան կասկածներուն դէմ:

Յաջորդներէն Եկողու Գրասէր, Եկոլոտի աշակերտները՝ և մանաւանդ Եկոլոտին Մատենադարանը գլուխներուն մէջ, սակայն, հեղինակը բուն իր կարողածին մէջ է. Արեւմտեան մշակութիւն վերաբերմամբ, որ այն ատեն մանաւանդ աւելի կրօնական և աստուածաբանական գրականութեամբ կը ներկայացուէր, Կոլոտի ունեցած սէրը ճշգրիտ կերպով կը բացատրէ, և մանրամասնօրէն կը ներկայացուին անոր իր ազգը այդ մշակութիւն հաղորդ ընկելու համար գործած գրած միջոցները. մեծ թարգմանիչ Ղուկաս վրդ. Խարբերդցիի դերը այդ մասին, կատարուած թարգմանութիւնները, անոնց արժէքը, և այլն. Լուսկիւտարի Ս. Կարապետի հովանիին տակ կազմած գասատունը, իբրեւ նոր իմն Ամրտօլ. իր ձեռնարկին այս տեսակէտով գտած ընդունելութիւնը, ըստ վրկայութեան նոյն ինքն Նալեհանի և Հաննէ վրդ. ի. և այլն:

Դժբախտաբար տուեալները պակսած են իրեն՝ այդ դասատան վերաբերմամբ աւելի հանգամանօրէն մանրամասնելու համար, բայց շատ ճիշդ կը դատէ թէ ձեռնադրած քսանհինգ աշակերտները, որոնց մէջ է Նալիան, ժամանակին ամենէն ներհմուտ աստուածաբանն ու մեկնիչը, և ուրիշներ, որոնց մին կը կոչուէր անագին, (ահազնարար և փողաքարաու քարոզելուն համար), երկրորդ մը՝ Ննոսհայի, երրորդ մը՝ Անմարմին, չորրորդ մը՝ Նաւն Պետրոսի, հինգերորդ մը՝ Մօսկի, ուրիշ մը՝ Ալլալին. աւելնքն ալ ընտիր ոյժեր էին, որոշ կարողութիւններով եւ բարեմասնութիւններով զարգացուած. և այս իսկ բաւական է չափելու համար այդ դասատան մակարդակը:

Աւելի գեղեցիկ է, ինչպէս անարկեցինք վերեւ, թէ՛ իրեւ մտածուած եւ թէ՛ իրեւ գրուածք, Մատենադարանին նուիրուած գլուխը: Ըսելէ յետոյ թէ մատենադարանները իրենց պարունակութեամբը պատկերացումն են իրենց ժամանակի եւ զանոնք գործածող անձերու կամ հասարակութեանց մտաւորական վիճակին, զբաւկան ճաշակին եւ մատենագրական նախասիրութիւններուն և միտումներուն, և այլն, կը շեշտէ թէ իր ազգին լուսաւորութեան մասին Կոլոտի ունեցած տեսութիւնը, որ զուտ կըրօնական հանգամանք մ'ունի, որ զարուն ուղին է Այդ ողիին համեմատ է իր կտրմած է ան իր Մատենադարանը, ամենամեծ մասամբ կըրօնական գիրքերով, որոնցմէ հիները նախնեաց երկերը կամ թարգմանութիւններն են, իսկ նորերը՝ մեծագոյն չափով իր թարգմանիչ տառածները: Յետոյ, աւելի ընդլայնելով իր տեսութեանց շրջանակը, Հայ ազգին՝ իրեն համար ճակատագրական եղած կերպով, քրիստոնէական թուականին առջին մասնաւոր իրեն մօտաւոր մեծ ուղգերու կըրօնական գրականութեան ազդեցութեան ենթարկուելը: Այդպէս եղաւ հնագոյն ժամանակներու մէջ, ասորական և յունական շրջաններուն, յետոյ՝ ալլամերժօրէն յունական շրջանին, մասնաւորաբար Սիւնեաց գաղոցի ատեն, ի վերջոյ Ունիթօքներու դարուն, երբ ըսքօլաստիկ գտգափարներու դիմադրելու ճիւղը կերպով մը պատճառ եղաւ որդեգրելու սակայն սքօլաստիկ գրութիւնը. երեւոյթ՝ որ կը բարացուցէ մասնաւորաբար Տաթեւ-

եան դպրոցը: Կոլոտի շրջանը, որ, իր տեսութեամբ, «կըրօնական յուզումներու եւ պայքարի ժամանակներու խոշոր մէկ օղակն է», տարբեր ուղղութեան էր կրնար հետեւի: Առաւ իր ժամանակի կաթողիկոս տուած արանութեան մասնաւորապէս մեթոդը, հաստատեց դասանախնութեան տեսակէտով միջի համաձայն կէտերը, լայնամտութեամբ նայիլ ձգտեցաւ կարգ մը երկրորդական կէտերու վրայ, իսկ չուգեց խնդիր յուզել բոլորովին տարբեր կէտերու մասին, նախնեաց դասանախնութեան բոլորովին հաւատարիմ մնալով հանգիւծ:

Այս է արդարեւ Տաթեւեան և Կոլոտեան Դպրոցներու միակ տարբերութիւնը իրարմէ: Բարգէն վրդ. կը ձգտի այդ տարբերութիւնը բացատրել անով որ մինչ Տաթեւեանք կարող էին իրենց դիմադրութիւնը սատակագոյն աստիճանով գործադրել, այդ տեսակէտով կառավարական որ և է արգելք չունենալով իրեն առջև, Կոլոտեանք բոլորովին նոյն վիճակին մէջ էին, քանի որ Պոլիս դոնուած ֆրոպական դեսպանները, մասնաւորաբար Ֆրանսականները, պետական միջոցներով կը միջամտէին կըրօնական հարցերուն. ու Հայ Պատրիարքարանը, որ այդ դեսպանատանց հետ ալլապէս յարաբերութեան պատճառներ կ'ունենար յաւնախ, էր կրնար աննկատ թողուլ անոնց այդ մտայնութիւնը: Տեղը չէ անշուշտ ըսելու հոս թէ որչափ ճիշդ կրնայ ըլլալ այս տեսութիւնը: Բայց արդար պիտի ըլլաւ խոստովանիլ թէ այս և այսպիսի փափկանկատութեանց երեսնէ քիչ չափով չէ որ քաջալերուեցաւ միշտ օտարներու մարդորոտութիւնը: Ու ճիշդ այս անկիւնէն պէտք է նայիլ կերպով մը սկզբունքային դարձած այն հակառակութեան վրայ, որով դատած է յետոյ Սիւնեան կաթողիկոս Կ. Պոլսոյ պատրիարքարանի և մասնաւորապէս Կոլոտի ընթացքը հանդէպ կաթողիկոսութեան:

Դիրքին երկրորդ մասը (109–141 էջք) կը պարունակէ Ղալաթիոյ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ շինութեան և վերաշինութեան վերաբերեալ թուականներ և ծանօթութիւններ, որոնց ընթացքին կարեւոր դիտողութիւններ ըրած է ինքը այդ պատմական սրբավայրին շինութեան բուն թուականին մասին, որ է քրիստոնէական 1391 թուա-

կանը. պատմական ակնարկ մը, վաւերագիր մը՝ նոյն եկեղեցւոյն Կոլոտի օրով վերաշինութեան մասին՝ 1790ին. յետոյ 49 պատճէններ խաչքարերու, ձեռագրիւրու, եկեղեցական կահերու և իրերու և որմաքարերու վրայ եղած արձանագրութեանց, որոնք եկեղեցիին շինութեան և անոր եղած նուիրատուութեանց թուականներուն և այլ հանգամանաց կը վերադառնան, և ի վերջոյ՝ ժամանակագրական ցանկ մը, 1391–1888, Ս. Լուսաւորչի եկեղեցւոյն, Կոլոտի և ազգային զանազան անցքերու վերաբերեալ պատմական նօթերով:

Երրորդ մասը (142–224 էջք) կը զբաւուր չորս գրուած քննիւմ, որոնք հետեւեալներն են. «Յիշատակարան պատմագրութեան» վերնագրուած ընդարձակ գրութիւն մը, որ հրատարակուած է Կոլոտի ձեռքով առաջին անգամ Կ. Պոլսի լոյս ածուած Զեւոր Դլակի տպագրութեան մէջ, 1719ին: Այս էջերուն վրայ Կոլոտ իր պատրիարքութեան միջոցին ինքն իր ձեռքով գրի առած է իր կիանքին և գործունէութեան բոլոր մանրամասնութիւնները, իրենց կարեւոր գիծերուն մէջ, մաքուր հայերէնով և կենդանի ոճով մը, որոնց մէջ կը ցոյանայ որչափ տենչաւ գործիչը, նոյնքան նաև գրչի և մտքի մարդը: Բարբէն վրդ., որ իր ամբողջ գործին գլխաւոր աղբիւր ունեցած է այս գրուածքը, զարգարած է գայն բազմաթիւ ծանօթութիւններով և անձնական յիշատակներով:

2. Կոլոտի գրչէն գրուածք մը զարձեւել, իբրեւ յիշատակարան Առաւելուութիւն խոստովանութեան» գործին, զոր իր յանձնարարութեամբ Խաչերէնէ թարգմանած է Յակոբ Նալեան, իր ձեռնագրուն աշակերտը և ապագայ յաջորդը. նոյն աշխոյժ հայերէնով և իբր փիլիսոփայօրէն արուեստագործուած սեով որ իր ժամանակինը և մասնաւորապէս իր դպրոցինն է:

3. «Յիշատակարան Սիւթոսի աստուածաբանութեան», զոր իր յանձնարարութեամբ թարգմանած է Ղուկաս վրդ., Կոլոտի գրչէն, նոյն թուոյն լեզուով և ոճով:

4. Դարձեալ, միեւնոյն լեզուով և աստուածաբանական աւելի վառվռուն ոճով և հմտաշատ պարունակութեամբ Յիշատակարան մը, զոր Կոլոտ գրած է, 1710ին, Անտառ աշխարհութեան գրքին համար, զոր

ինք թարգմանիչ տուած է Ղուկաս վրդ. ի: Մնացեալ (201–224) էջերը կը զբաւուրն պատճէններովը Ամրաւոր տաճարին խաչքարի մը և Բարսեղ և Վարդան վարդապետներու տապանագրիւրուն և Ղալաթիոյ Ս. Լուսաւորչի եկեղեցւոյ կաթմը արձանագրութեանց, ինչպէս նաև նոր ծանօթութիւններու, որոնց մէջ ամենէն շահեկաններն են սոյն եկեղեցւոյ և յարակից Կեդրոնական վարժարանի իրեն ժամանակակից դրութեան վերաբերմամբ մանրամասնուածները:

Ըստ մեզ, Բարբէն վրդ. ի այս գործը, որ իր առաջին մասովը Յովհաննէս Կոլոտ մեծ պատրիարքին և իր ժամանակին նուիրուելիք ընդարձակագոյն ուսումնասիրութեան մը համար բանասիրական և պատմագրական սեղմ յատակագիծ մ'է աւելի, ու վերջին մասերովը՝ շատ կարեւոր յիշատակարաններու և ծանօթագրութեանց շահեկան հաւաքուած մը, կարեւոր նպատակ մըն է Հայ ազգի և եկեղեցւոյ պատմութեան նոր ժամանակաց հետազոտութեան գործին:

(Շարունակելի)

(7)

Գ.

ԱՌՔԱՆՈՒՄ ԵՒ ԱՍՏՈՒՄ

Մարդը եղիզ մ'է միայն, բնութիւն անկեղծ սկստ բանը, բայց խորհող եղիզ մը: Հսկ չկայ որ անորոյ թիւգերք պատապիւնուի, շախշախեղու հաւար գայն: Քիչ մը շոյի, կարիք մը ջուր, կը բաւեն ապանկեղու հաւար գայն: Բայց եթէ թիւգերք շախշախեղ աչ գիւնը, ան աւելի սգնալ ախիս ըլլար քան գայն որ գիւնը կ'ապանկե: Վստգի գիտէ քի կը մտնի, և գիտէ մոյն առնի քի ի՛նչ առաւելութիւն ունի թիւգերք իր վրայ: Միեւնոյն թիւգերք քան մը չգիտէ այդ մասին:

*

Մարդն բնութիւն մեզ երկու հալիւնդիւն սկստնիւնը քան. անկախութիւնը, որ կը ներառի մեր անձը, և քաղաքութիւնը, որ կը հաստատուի գայն: Եթէ այս երկու զարմանիւններէն մէկ կամ միւսը կորստ, ախիս չարանար ան միւնչի ի կոստարիւն, կամ վնասանկեղութիւն միւնչի յիւստարիւն:

ԲԱՆԱՍՏԵՂԵԱԿԱՆ

ԵՐԲ ԸՆԴՀՈՒՊ... ԵՐԲ ԱՐԴԷՆ...

Երբ ընդհուպ, երբ արդէն ծաղիկները մեռնին,
Ու ծածկեն կարծրացած հողն ամբողջ պարսէզին,
Ու չըլլայ ա՛լ թրչուն, սեւ ձայնը չար բախտին՝
Հովը՝ երբ որ ողբայ դուռներուն դէմ ցրտին,

Մերկ՝ օդին մէջ միմակ մընայ ծառն երբ կանգուն,
Բացական՝ ի՛նք երբ ա՛լ՝ ամէն կողմ իրերուն
Անցնի տեղն, ու հեռուն, միջոցին մէջ զբոսը,
Երբ չըլլայ ո՛չ մէկ բան, այլ սոսկ ցուրտն ու թափուր,

Յայնժամ, մէջդ, ի՛նչ ծիծաղ, մըտերիմ ո՛վ խոկում,
Սեռն ի՛նչ կամբ՝ այս դրժբախտ ոչինչին վրայ զրոտւմ.
Յայդ ամբիծ, 'ւ ամային մէջ այս միշտ ազատ դուն
Ո՛վ մտածում, դաճակուած հետք եօթն աստղերուն...

1936 Դեկտեմբեր

VINCENT MUSELLE

ԲԱՅՑ ԱՅՆ ԹՈՉՈՒՆՆԵՐՆ...

Բայց այն թրչուններն, որ կը թրչէին իրկունը՝ վերէն,
Հակառակ հովին ու շատերներուն՝ երգելով նորէն,
Ու այնքան յոխորս՝ այս վլասակներուն վրայ, երբեք ըսի՞նք
Դաժանութիւնը անողոք յոյսին:

Վախը կը մըտնէր անասունին մէջ, ինչպէս եւ տունկին.
Կը լեցընէին անձկութիւններն օդը, սակայն, կըրկին
Այն թրչունները երգեցին դարձեալ իրենց երգն յաւէտ,
Լոյսին նըւաղմանը կարծես անգէտ:

Եղեգնութիւն մէջ կը սեւնար արդէն տիւր մեղմօրէն,
Կը կըծէր ցուրտ սուգ մը դաշտնային իրերը ամէն,
Կը մեռնէր ամէն բան, ա՛խ, ինչ գաղտնիք, ու անդոհի բեռն
Կը հըմբէր ջըրկային. իսկ այդ թրչուններն...

1936 Դեկտեմբեր

VINCENT MUSELLE

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՔՆՆԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ Ն. ԱՂԲԱԼԵԱՆԻ

Ի ՄԱՍԻՆ Ս. ԿԱՆԱՅԵԱՆԻ

«ՓԱՋԱՆՅ ՏՈՒՆ. (ԱՐՇԱԿՈՒՆԻԲ). ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՎԷՊ» Ի

Տեսանք որ հայեւորը հեղեղ գուռակած էր Շիրին շահի համար, ինչպէս սարիք եկող ձայնը՝ խորով թագաւորի համար։ Ո՛րն է այն հեղեղը — Արշակ Բ. եւ Վասակ Մամիկոնեան Շապուհին յաղթում են Ասորդատականում։ «Պատերազմն է ուրեմն, գրում է հեղինակը, որ երկինքն ամպեց եւ կարկուտ եկաւ։ Սկսւում է անա, ասինք, եւ հեղեղը» (359)։ — Մեհրուբան եւ Շապուհ աւարում են հայոց վերնագաւառները, փախտոս գրում է։ «Շապուհ պարսիկ թագաւորը անթու զօրով ասպատակեց հեղեղիով տարածւում էր բազմութեամբ ինչպէս բուգարիս ցրեւ։ Ընդգծելով բառերը հեղինակը գրում է. «Անա եւ հեղեղը»։ Տեսանք, որ Շիրին շահ չբամու պէս մի բանից» քշուած՝ զօրս եկաւ մի օտար աշխարհ եւ դարձաւ մի լայա մարդուն ծառայ, որ իր աղջիկը նրան կին տուաւ։ Գիտենք նաեւ, որ Արշակ Բ. ստիպուած եղաւ գնալ Պարսկաստան, ուր Շապուհն նրան զրաւ Անուշ ընդդր։ Յիշելով այս ղէպը հեղինակը գրում է. «այժմ հանդիմանի կը լինի եւ օսար երկիրը, որտեղ նա (Շիրին շահը) ռաշպար՝ հողագործ, ծառայ եղաւ։ Իսկ լայա մարդուն աղջիկը, որ Շիրին շահի կինն եղաւ ծառայութեան փամանակ, — Շապուհն ուղղում էր իր դուստր նրան կնութեան տալը գրում է հեղինակը. (361)։ Այս մեկնութիւնը յարմարցնելու համար հեղինակը կարծում է, որ զորացը խօսում է ոչ թէ Արշակ Բ.ի վերջին երթի մասին, այլ նախալերջին։ Բայց այդ ժամանակ պատերազմի հեղեղը չէր, որ շրջն Արշակին Պարսկաստան, իսկ Շապուհն իր գուտարը այդ ժամանակ ռուզում էր» նրան կնութեան տալ։

Հեղինակը այնքան վստահ է թէ գտած է Արշակունեաց վէպը ժողովուրդի յիշողութեան մէջ, որ փորձում է վէպով պատմութիւն ճշդել կամ լրացնել։ Հետեւ խորհրդով, ասում է նա, փեսայ է տէրտէրի, այդ կարող է լինել Լուսաւորիւր կամ որդին Վրթանէսը։ Բայց փառաստիք յայտնի է, որ Վրթանէսն սպանելու փորձ են անում անարեկելով մեծին հայոց տիկնոջ։ Ուրեմն Վրթանէսի քայքայ կամ աղջիկը, որ զորոյի տակով եւ հեղինակի ենթադրութեամբ խորովել կինն է եղած, պետք է դաւած լինի իր հօր կամ եղբոր դէմ։ Հեղինակը դժուարանում է հաւատալ այս բանին։ Բայց այս ժամանակի, ո՛ր կը մնայ զորոյի պատմածը տէրտէրի աղջկայ մասին։ Հեղինակը

լուծում է այս դժուարութիւնը. քրիստոնեայ հայոց հին թագաւորները բազմակիս էին ասում է նա. զաւուրը կարող էր խօսորով կանանցից մէկը լինել եւ ոչ Վրթանէսի կամ Լուսաւորի աղջիկը։ Այս դժուարութիւնը լուծելով՝ նա ընկնում է ուրիշ դժուարութեանց մէջ որոնց մասին սակայն չի խօսում։ Նախ պատմագիրն ասում է, որ Վրթանէս հայոց տիկինն է եղած սաղորդը եւ քաջալերողը. եթէ Լուսաւորի կամ Վրթանէսի աղջիկը թագուհի չի եղած եւ մեծին հայոց տիկին՝ ապա ուրեմն Լուսաւորի կամ Վրթանէս իրենց աղջիկը տուած են խօսորովին իր հարճ... Եւ յետոյ՝ զորոյի տէրտէրն իր աղջիկը տալիս է խօսորով թագաւորին, որովհետեւ մանչ իսկներ, իսկ Լուսաւորիչ եւ Վրթանէս արու զաւակ ունէին։

Այսպէսով տեսնում ենք թէ երբ խօսորով թագաւորն է տէրտէրի ժառայ դառնում, նրա աղջիկն առնում եւ մէկ տարի մնում — այս միջադէպերի պատմական աստուածը Տարիւնք ապաւանիւր, մի տարի այնտեղ մնալով եւ Վրթանէսի աղջիկը կամ քայքայ առնելն է. իսկ երբ Շիրին շահն է օտար աշխարհ ընկնում, ժառայ դառնում է լայա մարդու աղջիկն առնում — զրանց պատմական աստուած Արշակի Պարսկաստան գնալն է եւ այն հանդամանքը, որ Շապուհն իր աղջիկը ռուզում էր» տալ Արշակին։ Խօսորովի համար գուռակում հեղեղը Մագդգթաց Արշաւանքն է, իսկ Շիրին շահի համար գուռակումը — Ասորդատականի ճակատամարտը։ Շիրին շահի զորոյի մէջ գուռակ հայեւորը — Ներսէս Միծն է, իսկ Զիւան շահի համար գուռակողը Յուսիկն է։ Մենք տեսնում ենք, որ ոչ միայն զորոյն է շիրտնում անձեր ու ղէպքեր, տեղ ու ժամանակ, այլ եւ հեղինակն ինքը տեղիքում է այնպիսի շիրտ, որից շատ դժուար է գլուխ դուրս բերել։

Վէպի գլխաւոր հերոսն է Շիրին շահը, որ Արշակ Բ.ն է ըստ հեղինակի։ Տեսանք թէ նրա մասին յոյն միջադէպերն են պատմւում ինչ որ խօսորով թագաւորի մասին, որ իր մեծ հայրն է։ Զիւան շահի որդին է, որ հեղինակի կարծիքով Տիրան Բ.ն է։ Սա քեանակալն է Քաշիքի, որ Արատաշիր Սասանեանն է։ Սրանք խօսք են տուած իւրա, որ եթէ իւրանց մանչ եւ աղջիկ ծնունդն՝ իւրար հետ ամուսնացնեն, Քաշիքի կինը մի աղջիկ է բերում, անունը դնում են Բահր եւ չկա-

մեռնալով Ջիւան շահի որդուն տալ, որ Երբին չանն է, մի արկղի մէջ դրած՝ ծառն եմ ձգում, որ երթայ Զեւանց (Բաղաւորին հարս լինի) Երբին շահի մայրը մի օր առում է որդուն թէ ինչո՞ւ չես զբնում Բահրը բերելու։ Որդին գնում է իր բախորը գտնելու։ Հանդիպում է Սեւ եւ Սպիտակ դեւերի կուռին, անցնում է Սպիտակ գետի կողմը, միջից կիսում է Սեւ դիւին, որը մի կէս թռչում է երկինք եւ վար ինչեւի՞նք՝ միւս կէսը անդունդ է տանում։ Սպիտակ դեւը քաջանց գզիր է (որ հեղինակի կարծիքով նշանակում է Արշակունեաց ծառայ) եւ ունի Բահր անուն եւ զոյր։ Շարուն նակելով ճամբան՝ նրանք մտնում են Գալ վարդանի քաղաքը, որ մի նախորդը է (ըստ հեղինակի նախարար) եւ օրը մի եղ է ուսում (ըստ հեղինակի՝ նշան նախարարական հարստաւարու թեանք)։ Քաղաքացիք Երբին շահին հիւր են տալիս քալ վարդանի տունը, որ նրան ուտի։ Երեկոյան քալ վարդանը գալիս է մի եղ կախած իր սահակին։ Քալ վարդանի կինը Երբին շահին պահում է լինում խորի մէջ։ Մի պառաւ յայտնում է թագնուածի տեղը։ Քալ վարդանն ու Երբին շահը մարտնչում են իրար հետ։ Երբին շահը յաղթելով՝ տան սինը բարձրացնում եւ Գալ վարդանի ցցունքը գնում է նրա տակ, եւ նրա կնոջ հետ գիշերը պառնում, դրանից կինը մի մանչ է բերում, անունը գնում են Վահկ վարդան։ Այնուհետեւ գնում են Սպիտակ դեւեց տուն։ Երբին շահը չի հաւանում Սպիտակ դեւի ջըրովը։ Երեւում է, որ մօր ասած Բահրը ուրիշ է եւ ուրիշ տեղ։ Երկուսը միասին գնում են իսկական Բահրը գտնելու։ Գալին են ծովի հանդիպում։ Քալը սիրտը հովաքանելու համար Սպիտակ դեւը Երբին շահի ձեռք միայն երեք ասն է զեղում, որով ձին մեծ դժուարութեամբ իր հեծեակին անց է կացնում ծովից եւ ստակում։ Երկու մուկ գալիս են ձեռք ականջը կրծելու։ Մէկին սպանում է Երբին շահը, երկրորդը մի խոտ է բերում ջըրում աստկածի բերանին, կնիկանացնում եւ նրա հետ մտնում ծակը։ Երբին շահ նոյն խոտից քաղելով՝ կնիկանացնում է իր ձին եւ հրաշագործ խոտի պէտքերը առնելով՝ հասնում է Քալանց երկիրը (որ հեղինակի կարծիքով զբոյցը չգիտեմ է Ջիւանց երկիր հետ)։ Այստեղ Քալանց թագաւորը ուխտադրութիւն ունի Սպիտակ արքի վրայ (որ հեղինակի կարծիքով նպատ լեռն է, բայց չգիտեմ թեանք Բիւզանդիոսի կողմին է ընկած)։ Երբին շահը գնում է կախարհական ծառի խորհուրդին թէ ինչպէս տիրանայ իր Բահրին։ Ծառի խորհուրդով ճամբարման երկուշաբթի գիշերը գնում է Փրէ-Քալման կամուրջի վրայ, որտեղից պիտի անցնէր Բահրը։ (Հեղինակի կարծիքով այստեղ Արածանու կամուրջը չգիտեմ է Փրէ-Քալման կամուրջի հետ, որ Բալթիկ գետի վրայ է (666)։ Բահրը անցնում է կամուրջով, տեսնում է Երբին շահը ջնած է, վրձնում է արթնցնել, չի յաղդում եւ երեք վրձն ձգելով՝ անցնում է Երբին շահը նորից գիտում է ծառին, որ նրան բացատրելով խոտերի բուժական զորութիւնը, զարմնում է բժիշկ անունը գնելով

Ոչինչ։ Ոչինչը գնում է Քալանց թագաւորի մօտ, բժշկում նրա հիւանդ որդուն, որի անունը Սեւ Տուլդուլ է եւ որ Բահրի նշանածն է։ Իբր վարձ ստանալով բող ձին ակաթին, թուր կէծակին եւ թաղք ստապֆին՝ Երբին շահը փախցնում է Բահրին։ Շան լակամանը, որին բարեւ չէր տուած Երբին շահը, թռչում է երկինք եւ հաւար տալիս թէ՛ Բահրին տարան։ Սեւ Տուլդուլը, որ հոյ էր խաղում, ընկնում է Երբին շահի յետեից եւ հասնում նրան։ Սկսում է մի կուռ։ Սպիտակ դեւը թափ մէջ նայելով՝ տեսնում է Երբին շահին զուտնից մէջ, հասնում է նրան, պահում է Բահրին՝ մինչեւ երկու կողմերը անպարտելի մնալով՝ Բահրը յայտնում է թէ ինքը Երբին շահի բախում է Միտան քաղիւս եւ Սեւ արք։ Տուլդուլը դառնում է հարսնեղբայր իսկ Սպիտակ դեւը քաւոր Բահրը Երբին շահի կին։

Ան զբոյցը, որ հեղինակի ասելով պահած է պատմական յուշիկներ Արշակ Բ. ի եւ իր ժամանակի մասին։ Զբոյցին կցած ծանօթութիւններն ինչ երեւում է, որ խոտնեւ ծառ կայ եւ Շահնաւում։ սրբածի զբոյսը ճանքը ձգելու հեղեակներում, Ոչինչ անունը լինեցնում է Ողբ սակահի Ողբը։ երկինք թռչող լակամանի միջադէպը կայ վրաց Ամիրանի զբոյցի մէջ։ Ինչպէս տեսնում էք այստեղ ոչինչ կայ պատմական։ Բայց հեղինակը գտնում է զպատմական աստուած մինչեւ իսկ փորձում է պատմութիւնը ստուգել եւ լրացնել մէկի հիման վրայ։ Նրա կարծիքով Բահր-Ողբիմիկական է, Արշակ Բ. ի կինը։ Ըստ բաղիւր չկայ, որ Բահր-Բահրին Ողբիմիկական է, որովհետեւ Բահր ծով եւ Բահրի ծովու կամ ծովային է նշանակում, հայերը համարեցին ասել են ծովու աղիկ, թեւեւ Շովիմիկ կամ Շովեան։ քանի որ Ողբիմիկական քաղիս է Կ. Պոլսից եւ Սեւ ծովով, որ երեւի արարական շրջանում թարգմանուել է այդպէս, ինչպէս որ թաթարական շրջանում Անուշայ շահը թարգմանուել է Երբին շահ եւ այս էլ նորագոյն իրապատենքը թարգմանած են Քալցը թագաւորը (591-92)։ Սեւ Տուլդուլը կոնստանտին է, որի նշանածն էր Ոլիմպիական։ Իսկ սեւ Տուլդուլի հիւանդութիւնը. — Կոստանդին Մեծի բողոքութեան զբոյցն է, որ անցած է Կոստանտի վրայ, անուանելի չգիտեմ։ մով։ Բայց Կոստանդին Մեծին բժշկած է Ս. Սեւրբետորոսը եւ ոչ Արշակ Բ. — Եփոթումով այդ միջադէպը վերագրում է Երբին շահին այսինքն Արշակ Բ. ին։ Բայց ըստ մեր վերջի Բահր Քալանի կամ Լէնկիթիմուրի աղիկին է եւ արկղի մէջ զբոյսը եւ Ջիւանց երկիրը, միաժամանակ նա հաւանում է Քալանց հարսը. — Դրա պատճառն այն է, որ երկիրները չգիտեմ են եւ Ոլիմպիական ու Փառանածն ծուլում են իրար, իսկ այս վերջինը Գնիւն կինը լինելով՝ Քալանց հարս էր։ Քալ վարդանը — Մամիկոնեանց նահապետ վարդանն է, որին սպանեց Կասակ Մամիկոնեանը, որ Սպիտակ դեւն է։ Վասնից գործը վերագրում է Երբին շահին։ Վարդան նահապետի կինը իր ամուսնու մահը տեսնելով վրձնումով ծնում է իր որդուն, մինչպէս զբոյցի ասելով

այդ ծնունդը Ներսիս շահից էր: Սրանք չփոթու-
թիւններ են, որ յատուկ են ժողովրդական զե-
րայցեներին ու վէպերներին Ներսիս շահը ջնջում է
հորովորին՝ իր թիկնոցը գլխին քաշելով: Բանքը
փոթնում է զարթոնքներ և լայնողելով՝ զրպանը
վէգեր է ձգում և անցնում: Այստեղ կայ մի ջնած
մարդ, որ ծածկում է թիկնոցով: Այս միջադե-
պի պատմական հիմքն էս գտած է հեղինակը:
Արշակ Բ. որը սպասում էր Գնեկի մահաւան լու-
րին՝ լսելով թէ Ներսիս Մեծը քաշիւ է իր վրանը,
ձեւացնում է ջնած՝ գլխին քաշելով իր սամոյրը:
Այս քաշը եւ թիկնոցը: Բայց Արշակ ջնած չէ,
այլ ջնած է ձեւանում, իսկ Ներսիս շահը ջնած է
իրօք: Արշակ չէր կամենայ, որ իրան արթուն
համարեն, մինչ Ներսիս շահ ուրախ կը լինէր, որ
արթուն լինէր: Արշակ սպասում է Գնեկի մահ-
աւան լուրին, իսկ Ներսիս շահ Բանքի անցնելուն:
Արշակին արթնցնում է Ներսիս Մեծ, իսկ Ներսիս
շահին իր նշանաձուր. մէկը ջուռ է ձեւանում իր
վրանի մէջ, միւսը ջնած է կամուրջին, Ներսիս
Արշակի զրպանը վէգեր չի ձգում և այլն: Լեզու-
նակի համար բաւական է, որ Արշակ Բ. ջնած է
և գլխին քաշած է իր սամոյրը — զրանով զրու-
նուած է վիպական միջադեպի պատմական առ-
տառը, որ «Նշարիտ պատկեր», մի պատմական
«Իրողութիւն» (667):

Քաշը պարտաւորով՝ իր քայրը տալիս է Ջի-
ւան շահին (Տիրան Բ.): Եւ խառնուած է նրան
ծառայել: Մի օր Քաշերի գանձատան սենեակնե-
րից մէկը բանալով՝ Ջիւան շահ տեսնում է եր-
ւու չքնաղ կանանց պատկեր և ուշադրաբէ է լի-
նում: Քաշերն ուզում է նրան ողանել, քայրը
չի թողնում: Երբ ուշքի են բերում՝ Ջիւան շահ
Քաշերից պահանջում է այդ չքնաղներին: Քա-
շերն առում է թէ զրանք ուրախ գիշերներն
իջնում են շուր թափելով, եթէ մարդ են տես-
նում իրենց մարդավայրի մէջ՝ կուռւմ են հետը,
յաղթում, տանում տուն, սրենից կապում, զըլ-
խին ճրգ լաւում են և տակը կար առնում: Իրան
մի անգամ այդ օրն են ձգել. ուստի վախենում
է նորից գնալ: Ջիւան շահը սիրտ է տալիս թէ
միաթիւն կերթանք: Գնում են: Երբ Ջիւան շահը
հետանում է ձիերին նայելով՝ աղիկներն իջնում
են, Քաշերին բռնում, տանում են տուն ու սրե-
նից կապում: Ջիւան շահն սպասում է մինչեւ
միւս ուրբաթ գիշեր. յալողում է երկու քայրե-
րին ծամերից բռնել և նրանք անձնատուր են
լինում: Քաշերին արձակում են կապանքից. մեծ
քայրը Քաշերն է առնում, փոքրը՝ Ջիւան շահը
և խօսք են տալիս, որ եթէ մանկ ու աղիկ ու-
նենան՝ իրար կես ամսանացնեն:

Ինչպէս տեսնում էք մի շատ հին հէքերաթ:

Բայց հեղինակն այստեղ ևս գտնում է պատ-
մական յուշկներ: Նախ՝ ո՞վ է Քաշերը: Մի հայ
զրոյցի մէջ Զարամազի որդի Թեմուրը կուր է
առնում Արշակ Երանեւու հետ: Այս Արշակ Երանե-
ւին հեղինակի կարծիքով Արշակ Բ. չէ, իսկ Թեմ-
ուրը պարսից վէպի Թեմուրնաւն է, որ մերազ-
նացած է և զարձած Արշակ Երանեւու եղբոր որ-
դին: Դարեր յետոյ այս Թեմուրը չփոթնում է

Լէնկթիմուրի հետ, իսկ Լէնկթիմուրը նոյն դերն
է խաղում մեր զրոյցներից մէկի մէջ ինչ որ Գու-
շերը: Լէնկթիմուրն ու Քաշը փոխարինած են ի-
րար, որովհետեւ երկուսն էս «Արեւելքից Պարս-
կաստանից են արշակել» (574-5): Քաշեր անուան
վերջին վանկը հեղինակին յիշեցնում է Արտա-
շիւր անունը եւ նրան հուանական է թւում որ
Արտաշիւր Բաբականի վէպից ծագած լինի մեր
վէպի Քաշեր անունը (577), որով Քաշեր եւ Ար-
տաշիւր Մասանեան յոյնանում են: Այնուհետեւ
մենք տեղեկանում ենք, որ Քաշերն այն Ներսէհ
զօրավարն է որ բռնեց Տիրանին և տարաւ Պարս-
կաստան (531): Իսկ մի ուրիշ տեղ խօսելով Ար-
շակ Բ. ի Պարսկաստան գնալու մասին և Շապու-
հի, որ Հայաստանն աւերեց՝ առում է. «Ահա թէ
ո՞վ է Լէնկթիմուրը եւ Քաշերը» (647): Բայց մեր
զրոյցներից մէկի մէջ Քաշերի եւ Լէնկթիմուրի
գերի մէջ երեւում է Սև դեւը, որ հեղինակի կար-
ծելով իր զեպի Մամիկոնեանին է, որով զուգա-
գրում են Թիմուր - Թեմուրաբա - Քաշեր - Արտա-
շիւր - Լէնկթիմուր - Մանուէլ Մամիկոնեան: Միեւ-
նոյն միջադեպը պատմում են եւ Ջիւան շահի
Ներսիս շահ Բ. ի մասին (Արշակ Գ. բոտ հեղինա-
կի), վերջին գէպըսում յարմար է, որ չքնաղ թոյ-
րերի ճրգալովը Մանուէլ Մամիկոնեանը լինի,
որովհետեւ նա իր աղիկին իրօք տուած է Արշակ
Գ. ին. իսկ առաջին գէպըսում՝ ո՞վ Լէնկթիմուրը
կարող է լինել, ո՞վ թեմուրը, ո՞վ Արտաշիւրը:
Լեզուանկը այս զփոխարութիւնը լուծում է, ասե-
լով թէ խօսքով Մեծի մասին հուանաօրէն մի վէպ
է եղած և այդ վէպի մէջ անշուշտ Արտաշիւր, որ
յետոյ անցած է Տիրանի վէպին: Բոլոր անհիմն
ենթադրութիւն: Լեզուանկն այնուհետեւ պարզում
է նաեւ թէ ովքեր են այն չքնաղ թոյրերը, Վեգ-
նուական տիկիները եւ այդ կողմերը մշտական
ընկուցութիւն հաստատող, մասնաւոր մասնաւոր
շրջերին նովտուն վայրերում ապրող Արշակոնի
փափկասուն օրիորդներն ու տիկիներն են ան-
շուշտ հուրի փարիները (361): Բայց Դ. զարում
Արշակոնի փափկասուն տիկիները վիթխարի
ողամարդկանց կես մարտնչած են, նրանց յաղ-
թելով՝ սխիւրեց կապած են, նրանց գլխին ճը-
րգ գնելով՝ տակին կար կարած են: Բանքը, որ
Ուլիպիական է, այդ Քաշերներից որ և է մէկի
աղիկին է եղած և այնքան հզօր, որ նրա զար-
կից հայրը պատին զիպելով՝ քանդած ու զուր-
ն է ընկած...

Բաական է մի աննշտ նմանութիւն, որ հե-
ղինակը գտած համար է որ և վիպական միջա-
դեպի պատմական աստատել: Տեսնում, որ Քա-
շեր և Սև դե (Մանուէլ Մամիկոնեան) վիթխա-
կից են: Սև դեւ Եօթ տարի երկու չքնաղների
գերի է եղած: Միւս կողմից Փաստող պատ-
մում է, թէ Մանուէլ Մամիկոնեան մահաւան մահ-
նի մէջ իր անթիւ վերքերի բացեց և ցոյց տուաւ
ներկաներին: Գիտենք նաեւ, որ նա Հայաստանը
կառավարեց Եօթ տարի: Վեյսքան վերքերի յու-
շիկներն են մնացել անշուշտ մեր նոր Քաշանց
տան վէպում, եւ այդ այս չարարանքներն ու
տանջանքներն են, որ նա կրում է եօթ տարի եր-

կու ջորերից, որ նրա եօք տարուան իշխանութեան ակնարկ էր գրում եւ ընդգծում է հեղիւնակը (520), Համեմատութեան եզրը այստեղ եօք օտար բառերն են. ուրիշ նմանութիւն չկայ:

Բայց հեղինակին բառական է մինչև իսկ լոկ մի թիւ, որ գտած լինի պատմական աստուած: Տուգորու (= Կոստուս) 15 օտիւ իւրեան է. նրան բժշկում է Ոչինը (Շիրին Եւսէր) (= Արշակ Բ.), փաւրտոս պատմում է թէ Վաղէս կայսրը Ներսէս Մեծին հրաւիրեց իր հիւանդ զաւկի վրայ աղօթք անելու: Ներսէս պայման դրեց որ Վաղէս 15 օր ուղիղ հաւատի գայ, այլապէս որդին կը մեռնի: Պատմելով այս միջադէպը, հեղինակը գրում է. «Հիւանդութեան հետ 15 թիւն էր այսպէս, թէ՛ հուզ. օր եւ ոչ տարի, մի կերպ պարզուում է» (597): Այսպէս ուրիշ կերպը պարզուում են բազմաթիւ միջադէպեր եւ պարզապէս Ռաբակ շահը, որ հեղինակի կարծիքով մեր Պապ թագաւորն է, իր հօր տուած ասանկերով ծառաներով գնում է որս: Մի եղնիկի հետապնդելով՝ հեռանում է իր ծառաներից: Լէնկթիմուր գալիս է կոտորում Նուրանց, Վապու Ձիրուս դաշտում 12 յոյն լեզդոններով, յաղթեց պարսկներին» գրում է հեղինակը: 12 թիւը այնպէս է միապնդում հեղինակի դատողութիւնը, որ նա այլ եւ չի յիշում թէ 12 ծառան Ռաբակ շահի հայրն էր տուած է ոչ ոյի. զանգացի կայսրը, որ Ռաբակ շահ որս է անում եւ ոչ պատերազմ, որ 12 ծառան ինչ յաղթում, այլ կոտորում են: Փաւստոսն ասում է թէ յոյներն զօրքը վեց հարիւր բիւր էր: Ամմիանոս աւելի համեստ թուել է տալիս: Ալլիստեղ աչքի է ընկնում 12 թիւը, գրում է հեղինակը, որով ջաջանց վէպն աւելի մօտենում է պատմութեան, քան Բիւզանդը (799):

Մի պարզապէս, որ ստուպնդիլ երեւոյթ ունի, հեղինակի համար զարձած է ամուր կռուան իր վարկածը յօրինելու: Ամմիանոս որք Պապ թագաւորին անուանում է Պարա, իսկ հեղինակի կարծիքով վէպի Ռաբակ շահը մեր Պապ թագաւորն է: Պրոկոպիոսի լատագոյն ձեռագրի մէջ անկայն այդ անունը գրուում է Պապայ Պապա ձեւը բանասէրները համարում են մի սխալ գրութիւն, որ արդիւնք է Ք եւ Ր գրերի չփոխման: Այս խնդրի յաջող լուծումը հեղինակին չի գտնուում: Ինչպէս պիտի Պապ անունը Պապա լուծուէր. եւր տեղից գուրա պոծաւ լատիներէնում վերջին այբը: Եթէ Ա. Մուրելիանոսը ուղեւոր Պապ անունն լատիական կամ թէ՛հուզ յունական ձեւ վերջաւորութիւն տալ պիտի կոչէր Պապէն, Պապոս կամ շատ շատ Պապոս, բայց ոչ երբեք Պապոս գրում էր (677): Այսպիսով նա կարծում է, որ Պապա ուղիղ գրութիւն է, իսկ այդ ձեւը նման է Ռաբակ բառին, որ վէպի մէջ Պապ թագաւորի անունն է համարում: Նկատենք այստեղ, որ զրոյցը յիշում է մի տեղ Պապ թագաւորի Ռաբակը, բայց անցողիկ եւ նա մի կերպ ունի Ռաբակ շահի հետ, որ գտաւ անձն է, չեղիւնակը կարծում է, որ Ռաբակը մականունն է: Եւ որովհետեւ որսի շնորք նրա կարծիքով այդ անունն են կրում հաւանորէն իրենց բարաւորու-

թեան պատճառով, ուստի գրում է. «բարակ ուրեմն նշանակում է նուազ, նիհար, ինչպէս անհասարակ լինում են կախարչները, ինչպէս համարում է Պապը» (88): Իսկ եթէ հարցնէք հայա ո՞ր է հայոց Ռաբակ բառի բուն կը լատին մէջ, և ինչու Պարա եւ ոչ Ռաբա, դրա պատճառն ասում են համարում է հեղինակը ասելով թէ հաւանորէն Ամմիանոս այդ անունը լսած է Հայաստանի հարաւում եւ հայ զինուորներէից, իսկ Հայաստանի հարաւը արեւմտեան բարբառների շրջանն է, ուր միշտի ք-ին փոխարինում է լերկ վ-ն և նկատելով, որ վանի բարբառում վերջին կ-ն երբեմն դառնում է յ, նա կարծում է, որ Ամմիանոս կարող էր լսած լինել Պարայ, Ալլիստեղէն թէ այնպէս Պարա ձեւը հաւանորէն ծագել է Ռաբակ մէկը եղրակացնում է հեղինակը: Այսպիսով մեր պայթուցիկներ տարբերացում եւ որոշ զեպքերում կ-ի յօլտաւորը հեղինակը գրելի մի հարաւումով մղում է մինչև Դ. դարը, խնդիրներ, որ ընդունած ու պարզուած չեն լիովին, բայց մանաւանդ այն իմաստով, որ ենթադրում է հեղինակը,

Այս խախտն հիմքով արա նոյնացած են Պապ թագաւորը և վէպի Ռաբակ շահը և այդ հիմքն է, որ զարձած է հաստատուն կռուան վէպի հերոսների ճշւղագրութիւնը կազմելու և նրանց նոյնացնելու: Արշակունի թագաւորների հետ: Վերջին հետև Ամմիանոս Պապին Պարա է կոչում, գրում է հեղինակը. «Եւ եթէ Պապերի մեր վէպի Ռաբակ շահը պիտի լինի, քանի որ այդ երկու անունները համարեն միևնույն են»։ Իսկ եթէ Ռաբակ շահը Պապն է, ապա վերի Թորով թագաւորը պիտի լինէր Թորով Կոստակը» (320) եւ այսպէս նոյնացում են և միւս շահերն ու թագաւորները, որովհետեւ այս չաջող լանդպետները (Թորով-Թորով-Կոստակ. Պարա-Ռաբակ) համարում են հեղինակին թէ իր ենթադրութիւնը չաջող է հաւանական է» (321):

Այս ձեւով նա նոյնացնում է վէպի Դիւլիմ (որ և Տիւլիմ) արհմի Տիգրանի հետ, որ Արշակ Բ. ի որդին էր եւ որի մասին խոսում է Պրոկոպիոսը, նկատելով, որ այդ անունների առաջին վանկերը — Տիւլի. — նման են և որ Ժողովուրդն անհանաչելի կերպով փոխում է յատուկ անունները, նա գալիս է այն եղրակացութեան, որ ԱՏիլին ձեւը պակասին է Տիգրան անունն կախարչը (338), առաջին ի-ն աղպւմ է ա-ին վրայ՝ զարձանելով ի, իսկ ի և բ ձայների փոփոխութեան մասին ճաշխարհ է խօսիլն անպաշտ (399): Նոյն Տիգրան նշանակում են իրար հետ, նկատելով որ դրանց վերջին վանկերն իրար նման են և հայոց լեզուի մէջ կայ Տրգաւ և Երգաւ փոփոխակները: Գալով Արշակ Բ. ին, որ վէպում երևում է Շիրին թագ անունով, դրա պատճառն այն է, որ թագաւորական տիրապետութեան շրջանին հայ Անուշ շահ անունը թագաւորանալ են թուրքերէն, իսկ Անուշ ձեւը նախապէս եղած է Անուշայ, ինչպէս արտաբերած է վիզապացներից մէկը, իսկ Անուշայ շահ պիտի նշանակէր Անուշ բերդի մէջ եղած շահ

հետևապէս՝ Արշակ Բ. (718), Բայց վէպի մէջ Շիրին չափ է կոչուում եւ Արշակ Գ.-ը, զորս պատճառաւ հեղինակը համարում է երկու թագաւորներին Արշակ անունաց չլիթթութիւն եւ յետոյ այն հանգամանքը, որ թոռան անունը եռլորաբար նոյն է լինում իր պապի անունան հետ։ Արշալայկան եւ հայրապետական անձերի եւ գործերի այս զուգորութեամբ հեղինակը կարծում է, որ իր ենթադրութիւնը պատմութեան եւ Քաջանց վէպի առնչութեան մասին «ոչ միայն վարկած, այլ իրականութիւն պիտի համարուի» (СОО)։

Ս. Կանայանն գիտէ, որ «ժողովրդական վէպին յատուկ է դարբնով հեռաւոր անցքեր եւ անձեր եւ վայրեր նմանութեամբ ձուլել եւ նոյնացնել եւ այդ այն աստիճան, որ գիտական քննադատութիւնը հազիւ հազ կարողանում է ճանաչել» (66), եւ լայնօրէն օգտագործում է այս հանգամանքը եր ճշգումները եւ նոյնացումները կատարելու ժամանակ՝ Միւս կողմից նա համոզուած է, որ Քաջանց վէպը ի՛նչ ձևով է պատկերացնում անցքերը, բայց երբեք չէ յորինում (764), ուստի վէպի պատմածները հայալո՛ւ իւր անդ է ընդունում եւ յաճախ փորձում է վէպով անցքեր ուղեղները ճշդել եւ հայոց պատմութիւնը ոտուզել ու լրացնել։ Քանի որ Շիրին չափ (Արշակ Բ.) «քաժապէս մի բանից» տարուած ընկնում է մի զլաւ մարդու տուն, որ հեղինակի առելով Անդրիկ Սիւնին է, եւ զաճում է նրա տան փիսեմը՝ պէտք է կարծել, որ Արշակ Բ. իր նեղ օրերին ապաստանում է Սիւնիք եւ առած Անդրիկ Սիւնու աղ-շիկին։ Այդպէս ենթադրում է, որովհետեւ վէպի յորինումը Կամ Թէ՛ Շիրին չափ Բ. (Արշակ Գ.) իրեք շաբաթ էր վաղի վարդանիմանուկ վարդանի կինը, այդ պատմութիւնից յայտնի է, բայց ճանաչաւանական է, մասնաւորապէս որ մի հէքեաթի մէջ ինչ որ վարի վարդան յափշտակում է աղա ռէսի կինը, որ յետոյ ռէսը մի հրաշքով յիտ է ստանում. «Ռէսը, ուրեմն ստանաւէրը, դրում է նա. ինչպէս կոչում էին ոչ միայն մեր նախնաւոր նահապետները այլ եւ թագաւորները» (722), թէեւ այստեղ վարդանի է ռէսի կինը փախցնում եւ ոչ հակառակը։

Քաջանց թագաւորի ռուխադրութիւնը հեղինակին առելով Ս. Յովն. Մկրտչի տուն է, որ կատարում էր Բագրատի դուռնի եւ ուր Գնէշն եկաւ, փառանքներն հետ։ Այս առիթով նկատում է վէպը պահել է դարմանայի մանրամասները այն անցքի։ Արշակ Բ. այս տունին ի հարկէ ձիով է գնացել, բայց այստեղ կարող էր հասկացուել եւ Գնէշը, որ Արշակ Բ. ի հետ վէպում մի է ձուլում, որի ձիով եւ փառանքների ղեպակով բանակ մտնելը վկայում է Բիւզանդաւրանը (հետեւում է փառաստիք համապատասխան վկայութեանը)։ Իրեք զգալիանայի մանրամասնութիւնը վէպի Շիրին չափը եւ ունի. Արշակ Բ. ը նոյնպէս... Բայց Արշակը չէ, որ ձի է նստած, այլ Գնէշը. ու թէեւ այս երկու անձերը ձուլուած է ենթադրում հեղինակը, բայց ոչ Արշակ եւ ոչ Գնէշը Բահր չեն որոնած, որ ըստ հեղինակի փառանքների է ձուլուած Ոլիմպիադային, քանի

որ Գնէշն արդէն Բահր-Փառանքների առուսինն էր, իսկ Արշակ Բ. դեռ չէր մտածած Բահրի առուսինը գտանալ։ Եւ յետոյ՝ «ուր մնացին կամուրջն ու ճուղը կամուրջի վրան» Այս ձևով պատմական հիմք ու առատութեան այնքան զիւրիքն բան է գաղտնի, որ հեղինակը իրաւամբ նկատում է թէ՛ զերթերցողը կարող է շատ բան ինքը գիտել եթէ՛ Փ. Բիւզանդացու այս երկու գլուխները Արշակներին մասին կարգալ եւ համեմատել վէպի Շիրին չափերի հետ։ Անշուշտ, երբ ձիով ուխտի գնալը համարուի զարմանալի մանրամասնութիւն մամն մի ընթերցող կարող է հարկութեամբ պատմական լուրջ գտնել փառաստի մէջ, որ գան ու ծածկեն Քաջանց վէպի զըրուաղները։

Կարծում եմ բաւական է Այս ընդարձակ գործի հարիւրաւոր էլերի վրայ կարելի է գտնել այս կարգի բազմաթիւ մերձեցումներ, ճշգումներ, նոյնացումներ, չլուրկները եւ ճառասանները, որ աւելորդ եմ համարում յիշատակել, խնայելով հեղինակին, Ձեզ եւ ինձ։ Դուք տեսնում էք, որ հեղինակն ունի ծանօթութեան առատ պաշար եւ հետազոտութեան ուղիւ ճանապարհ, բայց իր բանասիրական գաղափարութիւնը մարդուած չէ եւ ընդհանր կարողութիւնը՝ զօրաւոր։ Իր միտքը զիւրահաւան է եւ բանասերի խոստպահանքի զգուշ անմոռութիւնը։ Նեղիմանի առատութեամբ փաստել է կուտակում եւ դիւրութեամբ հանգիտութիւն նշմարում, որ սակայն բանի չեն ծառայում. իր փաստագրութեան բոլոր նիւթերը վրկայած են նպատակից, իսկ իր նշմարած հանգիտութիւնները աւելի հանելուկների լուծումներ կամ լաւ եւ՝ երազական միկնութիւններ են, քան գիտական ստուգութիւն հիմնում զրական եւ վաւերական փաստերի վրայ։ Բարեմիտ համարութեամբ ես երկու անգամ կարգալ այս ստուաւ աշխատութիւնը եւ բազմիցս վերանայեցի նրա այս կամ այն բանից, բայց անկարող եղայ այն համոզումը կազմել, թէ հեղինակը գտած է Արշակունեաց վէպի մնացորդ ժողովուրդի յիշումներն մէջ։

Քննումս զրոյցները երկար ժամանակ աղբւրով հայ միջավայրում՝ առած են հայկական եւրոպայ։ Մի քանի պատմական անուն եւ հայերէնի միջավայր — ահա բոլորը։ Նրանք չունեն այնպիսի յուշափելի նշաններ, որ անտարակելի դարձնեն նրանց ծագումը հին վէպից։ Նրանք պահած չեն այնպիսի հետքեր, որ թոյլ տան նրանց եթէ՛ ոչ համարել «Պատմութիւն վէպի մէջ» ինչպէս որակած է Ս. Մալխասեան Քաջանց տունը, գործ է պատմութեան հէքեաթացում։ Սրանք նոյն իսկ զրոյցներ չեն, այլ պարզապէս հէքեաթներ, որ զարեք պարած են հայ ժողովրդում։ Մինչեւ ունինք պատմական վէպի հասակտորները եւ ամփոփումներ Մ. Խորենացու պատմութեան մէջ, նրանք հնութիւնն առնուհանդէպ հանում են միջին եօթներորդ դարը։ Երբեք զրոյցների եւ այս վէպերի ոճը մատնենք է նրանց խորքի տարբերութիւնը։ Նեղիմանի կարծեմով Քաջանց վէպը յորինուած է Դ. դարի կիսին եւ ամբողջացած է Ե.

զարի սկիզբը: Եւ ա՛յն վիպական զարոյցի արդիւնք է Թուս հեղինակին որ ստեղծած է Արտաշէսի վէպը (818), Բայց ի՞նչ նմանութիւն կայ զըրոյցներէ հ մեր հին վէպի ոճի միջեւ: Մինչդեռ Արտաշէսեան վէպը պատմական է իրապաշտ ոճ ունի, Փայտանք տան ոճը հէքեմարտյան է, Մար վիպասանները հէքեմար չէին յորինում, այլ պատմական գրականութիւն էին վերաբարտագրում վիպական ոճով: Դրանք գործ չունին զեւերի հետ, որոնք կէսը երկինք է Թուսում եւ վար իջնելով՝ միւս կէսը անդունդ է տանում: Նրանց վէպերի մէջ չկան դիւամարներ, որ մարդ են ուսում: չկան աղչիկներ, վերագնեբին յաղթահարելով՝ կապում են սիրանք եւ զուխներին կամ ստնեբին ճրագ զնուս: Ո՛չ կախարդական խօսքն ծառեր կան այնտեղ, ո՛չ բոխիկ մկներ, Ջիերն այնտեղ անցնում են գետից: Ե ո՛չ թէ զեւած ոտքերով ծովեր են կտրում: Այնտեղ էքում: Այդ բաներ մարդ չեն Թոքեմար օտար աշխարհներ, Թագաւորները մշակ չեն դառնում հ ոչ տէրտէրի աղչիկները իրագորհի: Փայտանք տան հէքեմարները շատ աւելի հին կենցաղի հետքեր ունին, քան մեր պատմական Դ. զարը: Նրանք ո՛չ մեր հին վէպի ո՛չ նրա ոճի ժառանգորդը չեն: Մեր հին ոճը կարելի է նշմարել փաստաստի պատմականութեան մէջ, բայց բընաւ Փայտանք վէպում, որ մի հիւսուածք է Թափառիկ մտորենքի եւ կենցաղական զեղչուկ զընդի, շին հէքեմարներ են, որ գիւղական միշտ վայրի մէջ ապրելով զարեմ՝ նրա կենցաղական գոնեք են առել: Պատմական անուաններից միայն մէկն է, որ կրած է հերոսներից մէկին, ու նաև Փայ վարդան անունը, որ կրում է մի ուրիշ գործող անձ: Պայը յիշու է իբրեւ Փայտանք Թագաւոր, բայց անցողական է Փայտանք վէպի հերոսների շարքում չէ: Վարդ խառնում (որ եւ Սալի իուրիշանը, որ հեղինակը համարում է Մանուէլ Մամիկոնեանի աղչիկ վարդապետախոր, մեկնելով Սալի իուրեմանն իբր Խուրէ-Ման — Մանուէլի փառք՝ մեկնողական եւ նոյնացման այն մարդանքներից է, որոնք նմանները տեսանք վերը: Այսպիսով այս ընդարձակ գործի իր հիմնական զոյգի մէջ պէտք է վրիպած համարել:

Ս. Կանայեանի աշխատութիւնը ոճի եւ յորինուածքի թերիներն ունի: Լաւագոյն կը լինէր բարբառական բնագիրները տալ եւ ապա նրանց հիւսուածքը. այդ է քրական կարգը: Ներկանկը չի գոհանում բարբառական բնագիրները եւ նրանց հիւսուածքը տալով: Գործի ընթացքին երբ քըննութեան է առնում քոյցներից այն կամ այն գըլուխը՝ նա նորից մի անգամ պատմում է նրանց բովանդակութիւնը եւ իր պատմածի զլիսին զնում է դրա համապատասխանը, որով գործը ստուգանում է անսոցի: Որ եւ աննշան պարագայ փաստարկելու համար նա շուայում է իր տեղեկութեանց պայտը, փոխանակ մի երկու ցուցում անելու: Կայ մի ամբողջ գլուխ (Ժ. Սպիտակ ու Սե. զեւ. վառանք եւ վառանք Մամիկոնեան ժողովորդական աղօթքներում), որ բռնում է 39 էջ (475-514) եւ ոչ մի բանի չի ծառայում: Չար աչքից պահելու մի աղօթքի մէջ յիշատակում է

Սե. սար եւ Սե. մարդ, իսկ մաղածիք (սիրամայ) հեղածին ըուծող մի ուրիշ աղօթքի մէջ յիշում: Սպիտակ սար եւ Սպիտակ ծովանինէս: Այսքանը բաւական է, որ հեղինակը Փայտանք վէպի հետք գտած լինի, Փայ վարդանի որդին զքոյցներից մէկի մէջ կուտում է վարի վարդան. Նոյն զերը կատարող անձը միւս տարբերակի մէջ կուտում է վառվառն ծովանինէս: Այս ծովանինէսին հեղինակը նշմարեցում է Եւրօթքի Սպիտակ ծովանինէսի հետ որան՝ Սպիտակ զեւի հետ, որ վառակ Մամիկոնեանն է(“): Որպիսի՜ տպագորութիւն աւերն պէտք է թողած լինի Սե. Մարդ՝ վառան Մամիկոնեանը ու Սպիտակ զեւ ծովանինէս վառակ Մամիկոնեանը ժամանակին, որ կարողաւ նային խորին հնուութեան կնիքը կտող այս չարի եւ բարու, խառարի եւ լուսոյ կուսի աղօթքներում հակամարտիկ ուժերի արտայայտիչ համարուելը (479) բացաղականում է հեղինակը...

Իր ոճը լոյծ է եւ հապաղ. զրա պատճառը իր անամիտի փաստարկութիւնն է եւ զերբաբաւան մտածմամբ: Թոքեմարի որ եւ Նիւթի մասին՝ նա նկատում է այդ Նիւթի կապը մի ուրիշ Նիւթի հետ, որի մասին նոյնպէս մի խօսք է առում եւ յետոյ վերջինս իր յետեւից բերում է մի երբորդը, որ անյիշատակ չի մնում, որով գրութիւնը միշտակալ եւ կից խօսքերի մի թնիւղ է դառնում եւ բերած փաստի ապացուցական արժէքը նոսմանում է եւ յանախ չքանում: Շատ զոտար է այն օտոդոնին մաքի ընթացքին հետեւել: Որ եւ է անուան նոյնացում կամ որ եւ է ցուցում անբաժան ընկեր են դառնում իրար եւ միշտ զոյգ կամ երեքով չլքապայում են գործի բովանդակ տարածութեան վրայ: Անուանի մի նմուշ.

Անրդ ըստ N°. 2 ՂԱ, Մը-ի Ա. Սե. զեւ. իւր քոյրը տալիս է Բարակ շահին եւ ըստ N°. 3 ՂԱ ՆՅՈ-ի Քաշերը իւր քոյրը՝ Ջիւան շահին, իսկ ըստ N°. 1 ՆՅՈ-ի զը-ի Լէնկթիմուրը իւր աղչիկն է տալիս Բարակ շահին. Բ. Սե. զեւ. Լէնկթիմուրը ու Բարակ շահը եւ Քաշերն ու Ջիւան շահը դառնում են քննեկանքներ, առնելով երկու հարազատ քոյրեր, շահերը պտտիկը, խօսքում, իսկ Սե. զեւ. Լէնկթիմուրը եւ Քաշերը՝ մեծը, գէշը, եւ վերջապէս Գ. Սե. զեւ. վերջին ամուսնութիւնից ունեցած իր դուստրը վարդ խառնում տալիս է Բա-

(*) Այդ կախարդական աղօթքի ծովանինէսը շատ աւելի վաղեպական է Թուս, քան մեր պատմութեան Գ. զարդ Գ. Ց. Այն անուան մէջ կտրում եմ պէտք է անօնել այն Ուանէլը որ կ համարաւարթով կը նուսմեքական-բարեկալան ամուսնին աստօյնը: Էւս քոյր աստուած էր, ինչպէս նաեւ Իշտար-Շամիրամ, անոր համար այ ծան կերպարանքով կը ներկայացուէր: (Հ. Ա. Մատիկան. Արա գրիցիկ. էջ 57): Աղօթքն ասում է... Սպտակ սարի տակիցը | Սպիտակ ծովանինէս կուր եկաւ | սպիտակ քոյրը մտաւ | սպիտակ ծուկը բռնեց | ամենօր բռնեց | անդունդ մորթեց | անդունդ (անտիրոջ) կկորսւ | մատածուէն էլաւ: Ուանէլի ծովանինէս փոխուիլը ժողովորդական նոյնացում է. հո՛. Օհանէս ծուր. նաեւ ծովան մարգարէի արասպիլը:

բուն շախի տղայ՝ Անուշ շախ՝ Շիրին շախին, 1էնկ-թիւումը իւր գուստը Բահր՝ ծովը Բարակ շախի տղայ Շիրին շախ՝ Քաղըթ Թագուսորին, իսկ Քաշերը իւր գուստը Բահրը Ջիւան շախի որդի Շիրին շախին... Այս երեք խնամական կապերից միայն վերջին Գ.ը պատմական իրողութիւն է, որոշմանեւ վէպի Վարդ խանուսը պատմութեան Վարդանգուստն է, որ Սե. զե. Մանուէլի գուստն է եւ Բարակ շախ, Պարա Պապի որդի Մանուշ շահ՝ Շիրին շահ Բ.՝ Արշակ Գ.ի կիսն է եւ աւելնա Պապի հարստը: (521-22):

Այստեղ ռՊՈ. 2 ՀԱ Մըն նշանակում է Ս. Հայկունու գրի առած եւ Արարատ ամառգրի մէջ տպուած Միկայ ըստրաուով զրոյցը, որ հեղինակը համարագրած է իբր ՌՊ. 2 զրոյցը, եղածը երեք զրոյց է եւ երեք տարբեր բարաւազ է կարող էին իրենց բարաւազական որակումով տարբերուիլ եւ աղատուիլ այդ ցուցանանքներէ, քանի որ գրքի սկզբում արդէն յիշուած է թէ ո՛ր զրոյցը ո՛վ է գրի առած եւ ո՛ր է տպուած: Մի անգամ որ յայտնի է թէ Բարակ շահը Պարան է, իսկ Պարա-Պապն է, Շիրին շահ Բ. Անուշ շահն է, եւ սա Արշակ Գ.ը այլեւ ինչ հարկ կար այդ նշանակումներն ամէն անգամ ընդունել շահերի սահն:

Թէև վերիպած բուն նպատակից, բայց այս գործը կարելի է անաւելք համարել կարծում եմ — Ո՛չ. թէև իր արժէքը այնտեղ չէ, ուր կարծում է հեղինակը, ձգնելով ապացուցել է մի վրիպական զրոյթ, հեղինակը հաւաքած է առատ նիւթ, ու թէև ի՞նչ յայտուած ապացուցել, որ Քաշանց տունը Արշակունեանց վէպն է, բայց կատարած է համեմատական հետազոտութիւն երեք հայ զրոյցները, որ իր տեսակի մէջ հզակէ աշխատութիւն է: Սա հայ հէքեաթների առաջին համեմատական հետազոտութիւնը կարելի ենք համարել: Եւ որքան պիտի շահէր թէ՛ հեղինակը եւ թէ՛ մեր զրականութիւնը եթէ Ս. Կանայան այդ սահմանի մէջ ըլլար: Նա կատարած է մի արդիւնաւոր աշխատանք: Համեմատած է երեք զրոյցներն իրար հետ եւ տարբերած է նման եւ աննման միջադէպերը: Գտած ու ձևակերպած է այն առեւտրութիւնը, որ այդ երեք զրոյցն ունին Սառնուցի Դաւթի վէպի հետ եւ պարզած է այդ զրոյցների հայկական տարբերը: Զատ որոշած է այն տարբերը, որ Թափաթի մատիւրն են եւ այս առիթով հաւաքած է համեմատական աստղծէ Թաղողապէս հաստատած է այդ զրոյցների հնու-թիւնը առնուազն մինչև ժ.Վ. դար. նրա հետքերը գտնելով 8. Թվդարանցում եւ Ն. Քուշակի բանաստեղծութեանց մէջ, ինչպէս եւ հերոսների անունների կիրարկութիւնը՝ ձեռագրական հին յիշատակարանների մէջ: Իր ծանոթութիւնները փոքրիկ մենագրութիւններ են յաճախ, ուր հաւաքուած են հարուստ նիւթեր: Եւ ամէն անգամ իշխանաւորով յիշուած են այն աղբիւրները, որտեղից առնուած են այդ նիւթերը: Այսպիսի մե-

նագրութիւն կարելի է համարել երկանունների, մականունների եւ անունների փոփոխութեան մասին գրածը (327, 678). Սե. սարերի մասին յիշածը (353): Ծանոթութիւնն Արշակունեաց կաշուածների մասին (353), Սե. ու Սպիտակ գոյների նշանակութեան եւ այդ առիթով լուսաւորչի եւ Սահակ Պարթևի տեսիլների մասին (416), խիստ արժէքաւոր է այն տարբերութիւնը տեսնելու եւ պատմելու մինչև, որ նա բերում է վիպասացի բերնից (412), հիշող է այն դիտողութիւնը, որ լատինա Վիսանուով յոգնակի կազմում են նաեւ այնպիսի բառեր, որ յոգ. ինչն վերջանում (413-9): Ուշագրաւ է իր նպատակը ՏՃԵՆԱյ Սաթնիկի... հաստատած մեկնութեան (510). կարծում եմ հիշող է իր ստուգումը Բարիկ Սիւնու մասին, որին նա համարում է վասակ Սիւնու որդին (443): Խիստ ուշագրաւ է վահան Մամիկոնեանի եւ ընտանիքի մեծ ընտանիքի խնամարկական կապերի քննութիւնը (514) ինչպէս եւ մեր քրիստոնէայ չըջնի մերձամեկնութեան, (որ յատուկ հետազոտութեան նիւթ է) արած ժամանակին Արարատ ամառգրի մէջ, գէտ ու մօրեղք պահելու մասին զբաղածը (545), եւ այլն եւ այլն:

Այնուհետեւ նա տալիս է մի քանի յայտող բունագրական եւ բառաշնչական նշումներ. այսպէս խորհնացու աշխարհագրութեան Վճաթ լեռանց, որ նա ուղղագրում է Վճաթ լեռանց: Փարթեացու Վճաթի գեղին, որ համարած են յատուկ անուն, իսկ ինքը կարգում է Վճաթի գեղին եւ հասկանում Վճաթի վերնակողմը. խորհնացու Դաղաքէն նա ըստ Փաւստոսի ուղղագրում է Դաղաքէ (312). հիշող մեկնութիւն է տալիս Վճաթի բառին, որ նա համարում է Վճաթի ընդը (461). որդու է Երեւնայ զայտի տեղը (423) եւ շատ ուշագրաւ դիտողութիւն է անում թէ մեր հին մասնագրութեան մէջ Արշակունեաց իշխանութեան վախճանը համարած են վարդանանց պատերազմը (315) եւ այլն:

Նկատի ունենալով Վճաթանց տունը աշխատութեան այս արժէքաւոր կողմերը, նաև Ս. Կանայանի երկարամեայ գրական-բանասիրական գործունէութիւնը, ինչպէս եւ իր բաղամեայ ծառայութիւնն իբրև դաստան Գէորգեան ձեմարանի, եւ քաջալսերելու համար մեր բանահիւստութեան հետազոտութիւնը՝ կարծում եմ, որ արդար կը լինէր եթէ Դուրեան Մրցանակի Յանձնաժողովը վարձատրել վաստակաւոր բանասէրին:

Խնդրելով որ

Միամ յարգանք եւ պատրաստակամ

Ն. ԱՂԱՅԱՆ

ԳՐԱԿԱՆ

ԳԻՐՔԵՐՈՒ ՔՈՎՆ Ի ՎԵՐ

Սփիւռքի իմացական վաստակին մէջ, ասոնք մը, տիրօրէն ուշագրաւ է եղած առ-տիճանական նահանջը՝ դէպի միջակութիւն կամ եռակեզրոն նարիսսականութիւն մը՝ այն սեւիւն որ մերձաւոր մեր անցեալին աւարտաւոր փառքն էր կազմեր: Անիկա արեւմտահայ քերթողութիւնն էր: Մշակեալը կամ ընթերցողը չէ որ պակասած են մեզի: Մեր հանդէսները միշտ, օրաթերթերը երբեմն լայն տող կը շնորհեն աստուածներու բարբառով տողուած կտորներու: Նոյն իսկ, եղան տարիներ, աղէտէն ասդին, որոնց մէջ մեր իմացական հիւր ինքզինքը յայտ-նաբերեց քերթողական տարազով: Առոնց-մէ մէկն է ապահովաբար վերջացող տարին:

Տեղը չէ հոս նրբահիւս ու խուսափուկ տեսութեանց ապաստանիլ, բացատրելու համար քերթողական այն տղանապը որով կը տառապիլ արեւմտաւոր ընդհանրապէս, ու խօսիլ անհուն խոնջնեքն ու սպառու-մէն որոնք երկարատեւ պատերազմին շնորհ-ներն են մեր շիջերուն: Քառորդ դար երկարածգլող ուրիշ պատերազմ մը, կանխող կարուն առաջին քառորդին, ծնունդ էր տուած չքեղ քերթողութեան մը, արեւ-մտեան ազգերուն գերագոյն բանաստեղծ-ները իր ծիրին մէջ համախառնը: Անուն-ները աւելորդ են: Մեր ալ մեծագոյն քերթողները անցած են 96էն:

Կար տեսնի մը, ոչ շատ հեռու, երբ քերթուածներու հատորիկ մը, տպուած թուղթ կամ նուաճուած փառասիրութիւն ըլլալէ առաջ, արձագանք մըն էր շատ մը սրտերու, հեղինակին հետ նոյն խոռվքե-րէն հարուածուած կամ նոյն յոյսերով թեւաւոր: Արունատին ու անոր հուս աշխնքն չմշակուած ձեւին, կեանքին փոխադարձ կամ համախառն աղերսը դժուար է հեր-քել: Այսօր, Չմս գրադիր միջակութիւն-ներով որոնց պատիւը բաւ է իրենց, Բայց անոնք՝ որոնք քերթողութիւնը նոյնացու-ցած են իրենց անիշխական, անշրջափուռ ետին պաշտանքներն, ու իրենց տաղանդը կը զլանան հաւաքականութիւնները յուզող հարցերուն: Որոնք՝ իրենց կործանած ժողովուրդին զագրած են պատկանել թէն կը գրեն անոր լեզուովը: Ճիշդ այս տպու-

րութիւնը առի ես այն քանի մը հատորներէն որոնց մէջ մեր տղոց տաղանդը կը թուի կանչուած ըլլալ կամ շատ անձնական բա-նեք միայն պատմելու, կամ խօսելու բա-նեք որոնց պարագրկումը մեր ժողովուր-դին տարողութիւնը կ'անցնի: Անշուշտ ար-ուեստը անձնական է ամէն բանէ առաջ: Բայց պէտք չէ մոռնալ որ անձերը ունին միշտ տեսակարար կշիռ մը ու պէտք է թեւադրեն, իրենց մասնակի իմաստին քով, հաւաքական զգայնութեան որոշ գոլորի: Այսպէս, ամենէն անձնական տաղարանը մեր քնարերգութեան, Պ. Դուրեանի հա-տորիկը խորագոյն հաղորդականութեան փաստ մըն է, ամբողջ սերունդի մը զգայ-նութիւնը համադրող: Վարուժանի, Սիւս-մանթոյի, Մեծարենյի հատորները աշխարհ-ներ են, իրենք իրենց համար, ինչպէս կու-թողնենք մեր խորագոյն զգացմանց: Միւս կողմէն, բանաստեղծական երկի մը առանձ-նութիւնը, չըսելու համար անանձնութիւնը ունի այլապէս բարդ իր պատճառները որոնք լայն վերլուծութիւններ չիւրի կարող են հայ-թայթել: Քառորդ դարը կանցնի այն օրերէն երբ Հրաւիր Յարութիւնը կազմուեցաւ իբր արուեստ ու զգայնութիւն: Ու անով տաղա-ւարուած իմացական ու հոգեկան վիճակ-ները դեռ չեն գտած համապատասխան ան-դրագարձ գանգուածէն ներս: Այս կարգի մեկուսացումներ արձանագրուած են զրա-կանութեանց պատմութեան մէջ: Անոնցմով ալ չեմ զբաղիր:

Բայց ինչ որ չեմ ըսեր մտահոգիչ, այլ անխրելի կը դառնայ մենէ շատերուն, մեր նոր քերթողներուն գործին մէջ, ատիկա այն այլաբանութ, մերթ արամարհոտ այլու-րութիւնն է ցեղային հոգեբանութենէն, այս բառը ընդարձակելով դէպի լայնագոյն իր իմաստը, ընելու չափ տարազ մը ուր մուտք ունենար գարեբու վրայ մեղ կանգուկ պա-հող կերպը զգալու, մեծելու, ըլլալու: Տա-րիներ առաջ, անոնցմէ մէկը, իր մէկ փուն-ջովը, Անգլաֆէի մը գրաւումը (Ն. Սարաֆ-եան) գծեղակ փաստ մը կը բերէր այդ ար-ուեստին, ուր՝ արտայայտման նորութիւն ու յանգանութիւն, զգայնութեան հիւսն-գոտ ըսուելու չափ սրութիւն ու զայն մերկ-ու երևակայութիւն — բոլորը իբրբուր կ'ա-ւելնային թելագրելու համար պատկերը ա-նոնց ու կուգային: Անհայրենիք, անտուն, աներազ, պատրանազերծ՝ այդ եկողները իրենց ուրացումներովը, կործանութիւններովը

չէ որ մեզ կը խռովէին ու կը խռովեն գեռ, այլ իրենց հոգիին պարապովը բոլոր այն բաներէն որոնք մերը, այսինքն գիրենք անմիջապէս կանխողներունը եղբր էին: Ուրիշպետներու գրաւոր սերունդը, բոլոր սերունդներուն պէս, ունէր իր նորատիպ գէնքերը, փոխաբերութեանց ու պատկերներու մարտկոցները, իր աստիւծութեանց ու քններուն, հաշիւներուն ռուսները, մասնաշաղկոթ, հատու, յարձակողական, չը ըսելու համար պողովատիկ ոճը, հասարակաց աստիւծիւններ բոլոր այդ տղոց վրէժաւորներ: Բայց չունէր տառապանք իր միանալութեան, այսինքն չէր գիշներ ունենալ:

Տարիներ անցան: Բայց չանցաւ այդ մենապաշտութիւնը, հետզհետէ վերածուելու համար հոգեկան ինչպէս զբոկան նարկիստիկութեան մը: Մեր շուրջը կամաց կամաց կը ծանրանայ ամայութիւնը ու մեր քերթողութիւնն ու վէպը մտած են մըղ-ձաւանջային նոր մուծի մը մէջ:

Այսօր, բոլորովին նորեր կը շարունակեն ճկը:

Պէտք է առանց սակարկութեան արգարութիւն ընել իրենց թէքիկին որ ոչինչ չով պակաս է կանխող սերունդէն գործածուած արուեստին, իբրեւ ձեռն կաղապար, իբրեւ լեզու կամ զբոկանութիւն: Թերեւս չափը զանցած է մը ըլլաւ երբ իրենց արտայայտութեան եղանակին մէջ տարուիմ գտնելու աւելի փայլ (lustre), աւելի կորով, նրբութիւն ու պատկերուն առաքինութիւններ, բոլորն ալ նուէրները չքեղ ոստաններու ուր այդ տղաքը ստիպուեցան միբճել արամտները իրենց տաղանդին: Միւս կողմէն, ինչ որ հասարակաց է դարձաւ բոլորին, զգայնութեան այն սեղմութիւնն է, կծծութիւնը որով անոնց գործը անկարող է լաշինալ դէպի հաւաքակալ իմաստ մը, ըմբռնողութիւն մը, դէպի այն վճռական նկարագիրները վերջապէս, որոնք փախըստեայ, ժամանակաւոր տարբերութեան փաթեթի մը մէջ կոյանաւոր, օր մը ազատագրուին պիտի անոնցմէ, վերածուելու համար ցեղին հոգին երեսուցորդ անկորուստ գիծերուն: Ամէն ճշմարիտ արուեստագէտ կնիքի տակն է այս օրէնքին: Պարագայակաւնին, պայմանաւորին գաճը կը թափի ժամանակին անխուսեղի հարուածներէն, երեսան բերելու համար մարտըր որ զինքը կ'արհամարհէ: Դուրեանին բոմբակիլը անզանազանելի ըլլալու աստիճան նոյնացած է անոր տաղանդին հետ: Մեծարեանի ԲՈՇՈՐՈՍ

շատոնց գագրած է կշռել իր գործին վերայ: Երբ ժամանակը քալէ այն հատորներուն վրայէն որոնք լոյս տեսան անցնող տարիներուն, պիտի խնայէ մաս մը կարկառ անոնց յաւանութիւններէն, կամ պիտի թողնէ չթաղուած քանի մը փշրանք որոնք նշխարներու նման խորհրդանշէին սա մեր վերջալուսային օրերը: Ո՞ր գիտէ:

* * *

Ջ Ո Ր Վ Ա Մ Ն Գ(*)

Երբ կը թղթատենք սիրուն, մաքրակազմ հատորիկը, տրտում բայց բարեհաճ շեղում մը չենք կրնար չընել հոն մանրանկարուած ձեւերուն կոկիկ, ուղղափառ ճարտարապետութեան:

Արեւմտեան արուեստին կարգ մը մորթիները (օս, րոնս և այլն), մեր մէջ քաղցեանի դարձած հնչեակը, դասական կաղապարներ, ազատ չափ, և պիւր օրէնքներով զբահուած աշխարհաբարեան ուրիշ ոտքեր քիչ մը կը զարմացնեն իրա ՍՏՐԱՎԱՆԵՐԻՆ մէջ անոր համար որ ամուր թէքիկի մը սա փոյթը անուղիղ կը համեմատի նորերուն բարկ ընդվզումին: Կանդէպ ամէն կաշկանդումէն, ճանոց է ինծի անգամ մըն ալ, իր առիթով, հաստատել կարելիութիւնը արուեստին, կանոնաւոր որքան արձակ չափի մէջ, հերիք է որ ըսելիք մը ունենանք մեղմէ դուր, մեղմէ ներս գոյն խորագէտ ապրած ըլլալէ վերջ: Կանոնաւոր չափին հանդէպ սա արհամարհանքը ոմանք տարին մինչև տաղանդի փաստին: Պ. Սահակեան ապահովաբար գիտէ թէ օրէնքներու հանդէպ հաւատարմութիւնը երբեմն փրկարար դեր մըն ալ ունի անոնց վրայ որոնք գեղուն լեզուի մը հրապոյրները կը չփթեն ստեղծումին հետ: Յաւիտեանական է հոն տրուութիւնը:

Պ. Սահակեանի թէքիկին մէջ գուշակելի են բարբարա արգիւնքները մեր հրկու մեծ բանաստեղծներուն, Մեծարեանի և Թէքեանի, աղեցուցիկեանց: Այս պարագային երբեք յաճախեալը օգտակար է բոլոր անոնց որոնց զգայարանները ժուժկալ ու զուսպ յորիւնած մը ունին: Որոնք պիտի զառաժէին դէպի բառական ընդլայնումը երբ նիհար իրենց ջլղերը արձակէին դէպի յուր հրապոյրները պատկերին և փոխաբերութեանց, մանաւանդ իշտոյթին ու գոյնին: Պ. Սահակեանի թէքիկը շահալ է սա

(*) Ջոքավանք (քերթուածներ) հնդ. Սաւ, Սահակեան: (Գաճիկ):

վայելուէ վերապահումէն որ խնայած է անոր աւելորդ արձակութիւններ, կշռաւոր բայց փյուռն խօսքեր, այնքան առատ երբ մեր տողերը պարտաւոր կ'ընենք ուռնալու, պառտ մը զաղափարը ստորաբաշխելու համար էջին պահանջներուն: Սեղմ, միշտ կոկ, միշտ ուշադիր՝ մեր լեզուին զգայաբանքին — լեզուներն ալ ունին ատկիպա — անոր ոտանաւորը բարեխախտարար զերծ է նաեւ միւս թերութենէն, որ կամաւոր չփութուին է տաղաչափութիւն և բանաստեղծութիւն որակուած իրարմէ բոլորովին տարբեր յղացքներուն: Դանիններ, նոյնիսկ չքեղագոյն անուններէն մեր քերթողութեան, զոհ են այս անհասկացողութեան ու տող չափած են, փոխանակ ստեղծելու: Թերեւս աւելորդ Թրքան տխուր պարօք մըն է անցողակի յիշել հոս թէ արեւելահայ քերթողութիւնը դեռ հասկացողութեան իսկ չէ հասած այս աղէտին ու այնքան այլամերժ հեղտանքով մը կը շարունակէ չփոխել չափածոյ քանը սեղծուած բանին հետ:

Խորքը Պ. Սահակեանի քերթողութեան Պէտք է անմիջապէս աւելցնել որ այդ խնամուած արուեստը եթէ ոչ համարժէք, գէթ համակրելի տարրերու դրաց կը գործէ:

Անշուշտ արտակարգ, այլապէս խռովի հոգի մը չէ որ կը խօսի մեղի այդ տողերէն:

Պ. Սահակեան թերեւս մէկն է այն շատերէն որոնք առտուս մը իրենց աչքերը բացին արիւնին կամ անոր արձագանքին մէջ — նոյնն է արդիւնքը. բանիւր կան որոնց շուքը քանի մը պատիկ աւելի կը ճնէ քան անոնց իրականութիւնը — ու գտան իրենց ոտքերուն տակ գուցէ չքեղ ոտաններ բայց որոնցմէ իրենց երկարող զգայութեանց լաբերը ժանգաւար բլրին իրենց անդրանիկ ընկալչութիւնը: Կ'ըսեմ այսպէս, վառնդի պատերազմէն յետոյ զրիչ բռնողները ուրիշ կերպ չբացուեցան արուեստին: Անոնք մերկին թեոքը նետուածին եւ սա երկրազուտին մօտ ու հեռու խորհերուն, ու տարինե՛ր, հաւաոր մղձաւանջը հազած ապրեցան, կըրակէ շապիկի մը պէս ու զժուար հաւատացին կեանքին, այգքան խոր մահուան մէջ մտնելէ ետքը: Այս տպագրապ, ու օտարութեան անխուսափելի ցուրտը երկարատեւ պահեցին անոնց ստեղծող գործարանները իրենց ճնշումին մէջ որ զգալի է նորոն բոլորին ալ վրայ, ինչպէս չչունջը հեռացող բայց չհանձնած փոթորիկին: Ասկէ՛ բոլորին ալ մօտ այն մեծութիւնը, այն անհաւատալի, անիրական այլուրուքիւնը որ

արուեստին կ'ապաստանի, կեանքէն անխնայ հալածուելով: Զորավաճիւն մէջ ընդհանուր ոլորտ մըն է այդ մեծութիւնը զոր զժուար չէ տարածել հեղինակին ալ վրայ:

Տեսլիներ, յուշեր, պահեր, երբեմն սրտէ փրթած խոստովանութիւն մը, երբեմն կարօտ, յաճախ թախիծ, երազ, սուգումներ, ներսի ձայներ, միշտ մենանիստ մարդու լրջութեամբ, տրամութեամբ քօղաւոր, տանելի յատակ մը կը ճարեն Պ. Սահակեանի հատորին: Ու կը կարծեմ թէ պէտք է գոհ ըլլալ այսքանով: Զի սրտառու է բանաստեղծութիւնը պարզ բաւերուն, հերթէ է որ հաւատանք անոնց ու սիրենք: Պ. Սահակեանի քերթուածները կը թելագործեն այդ հաւատաքը քանի որ կը կենան ընդմէջ վերաւթով ու ասով մեղի ոչ հաճելի զգայնութեան մը և այն միւսին որ սողոսկող, տափակ, ցամաք օրերուն ուռկանն է մեր հոգիի թեւերուն բռնադրուած: Արուեստագէտը սա զժուար հաւատարակչութիւնն է երկրին և երկրին: Տաննէն տասնըհինգ տարիներու վրայ երկարող չըջանէ մը փունջ մը գեղեցկութիւն պահել կրնալը խառնուածքի շընորհն է, երբ մեր օրերուն այնքան չելիւրին է բառ տալ ու ինքզինք խաբել:

Զգաստ, զուսպ, ոչ-հեռորդ որ այս խառնուածքը փրկած է Զորավաճիւնը եթէ նուազատ մը չի երբեր հաւաքական մեր զգայնութեան — քիչ են նման զրեքերը — գէթ իրական հանգույքը կը հայթաթէ սրտի մը հետ ըլլալու:

* * *

ԶՐԱՀԱՅԻՈՐ ԳԱՐՈՒՆ(Գ)

Բոլորովին նոր մը, հեղինակը այս հատորին:

Վաւերական մամէն տրուեստագէտ ինքզինքը ուշադրութեան կը հանէ այն շնորհներով որոնք կը թուին իրեն միայն պատկանիլ, որոնք, աւելի ճշգրէ, զինքը հասարակաց միջինէն տարբեր ընծայելու պիտի ծառայէին: Այս անկիւնէն դիտուած, պ. Ա. Սեմալի հատորը վաւերագրական արժէք մըն է ու քիչ մըն ալ աւելի:

Աւելի թարմութիւն, առատութիւն, խանդ ու երազ, — հասկնալի՛ տարիքովը պ. Ա. Սեմալի որ սա առաջին երկունքը (հինգերը պիտի վսեմացնէին բառը՝ երախայիւնը, իւրավաճիւնը քիչով իրենց սրտառու յառաջադաններուն մէջ), կը նուիրէ մօրը, պարտ ու պատշաճ մաղթասացութեամբ, և,

(Գ) Զրահաւոր Գարուն (քերթուածներ) ճեղ. Ա. Սեմա. (Բարիկ):

հօրը՝ սօր նահատակուեցաւ մեծ սպանդին որպէս իր զաւակները ձայնեցին ունենանս :

Կարճ սա պատգամը, տասներկու տող-նոց Ձօնէ մը վերջուած, բաւական լոյս կը սփռէ երիտասարդ պոէտին հոգեկան աշխարհին :

Ինչ որ կը գտատէ այս հոգեբանութիւնը մեր քերթողներուն ողբասացական հետա-րութենէն և նարկիստապաշտ անդամունք-ներէն, — երկու բեւեռները՝ արեւմտահայ բոլորովին արդի բանաստեղծութեան — այն պատանի բայց նոյն ստեղծատուն խռովքն է որ մեզ իմաստուն է ըրած մեր աղէտին անպարագիծ պատկերին դիմաց, բայց չէ կործանած զմեզ : Այն մշտակարօտ սլացքն է զէպի հզօր երազը որուն կրկնեղենքը երկու լման սերունդներ կրակին առաջնորդեց : Այն տրտում, ինքնակեղծուն լրջութիւնն է որով աշխարհը պարտաւոր ենք տեսնել, չխնդդենալու համար մեր վրայ գործադրուած զրկանքին հաշուին :

Պ. Սեմայի հոգին համակրանքի հզօր շունչով մը տրոփուն է իր պագերուն հայ-րենիքին համար որ անհաս բայց իրաւ խորհուրդի մը նման կախ է մեր օրերուն վերև, Շատ է թիւը, այդ հատորին մէջ, այն քերթուածներուն որոնք մեզ կը խօսին հեռահիստ ու ձմիճ գաղձած այդ երկրէն. ու կը խօսին սրտայոյզ որքան յուսապատար շեշտովը պատանութեան : Ուրիշութիւն է նոյն ստեղծ, ինծի համար, որ այդ տողերէն զգալի չլլայ ապսպրուած, քաղաքական երանգով արատաւոր այն քերթողութիւնը որ զազուկներու պառակտումները կը շահագործէ, ու, յանուն արուեստի, մեզ կը լարէ իրարու դէմ : Ասկէ գտաւ, պ. Սեմայի այդ կարգի քերթուածները անուշիկ փաստ մը կը կազմեն թէ կարելի է երբեք չայա-սանք, առանց ճշակողներու բարբառոս աշխատելիս ու ռաթիո-կայաններու փշուած առաջադիւն, սիրելի զայն, իր արիւնին խորագրին բախողներէն, հարկեալ որ սերունդներու յարեբէն յօրինուած նուազարանի մը նման. հաւատալ անոր, ու բաղձալ անոր, անկախաբար՝ շքեղագոյն ուստաններու հըրապոյրներէն որոնք մեր առաջաւոր կամ անմիջական երիտասարդութիւնը ենթարկած են իրենց : Աւելորդ չէ, նոյն ստեղծ, այդ քերթուածները նկատել ուրիշ փաստ մը : Անոնք մէջ կիրարկուած արուեստը տեսակ մը գտաւ անպարտաւստու այն մարդոց որոնք խնամքը, արտայայտման վաշխը անթիւնը հոսիսային, զանցառելի ծեք-

ծեքում մը կը դաւանին ու արեւելահայ քնարերգութիւնը վերածած են միջակուսութեանց երջանիկ կրկնի մը :

Բայց, պ. Սեմայի հատորը ուշագրաւ է դարձեալ, այն նմանութեամբ որ երկու սերունդներու հոգեկան եզրերը իրարու կը մօտեցնէ, զանոնք իրարմէ բաժնելու համար : 1896 էն ետքը, երբ Սուրէն Պարթեանի սերունդը կը չափըփէր այդ Եւրոպան ուր ապաստան գտած հիմա մեր երիտասարդութեան կարելի ուժերը, մեր զրակա-նութիւնը տողորուած էր այլապէս պարզ, հզօր անգոհով մը : Ասոր ազգայնական եւրեւր շքեղօրէն նուաճուեցաւ մեր քանի մը քերթողներէն (գլխաւորաբար Սիւսանթո, Վարուժան) : Անոր մարդկային մասն ալ իր արտայայտութիւնը պիտի գտնէր Վ. Թէքէեանի տաղերուն մէջ : Հաւատալ Յարութիւնը և Ջափաւոր Գարունը չեմ բաղդատեր իրարու. ասիկա անխմաստութիւն մը պիտի ըլլար : Բայց տարօրէն ակնբախ է հանգիստութիւնը վիճակին, այդպէս երկինքէ երկինք քարշ տալու մեր վիշտերն ու երազները : Ինչ որ Վ. Թէքէեանի խոր ու ապահով տաղանդը սեւեռած է այդ օրերէն, պայծառ ու թարմ պատանութեամբ մը, արձակութեամբ մը կայ պ. Սեմայի քերթուածներուն մէջ :

Պ. Սեմայի ոտանաւորը լայնաշունչ է և դիրքին Վտանգ : — Կենթադրեմ, Առայժմ՝ անիկա փրկուած է բառական հեւտորութենէն օրէնքի մը համաձայն որ ամէն մարդու իրաւունք կուտայ ինքնին բերելու արուեստին, հերթ է որ զբաւանութեամբ յօրինուած ես մը չլլայ մեր տուածը : Զի ով որ կեանքին հետ է, զի անգամ կը մասնուի անկէ :

Ոոստումէ մը աւելի է պ. Սեմայի հատորը, բայց պակաս՝ իրացում մը ըլլալէ : Իր ընթերցումը ըրեալ ինծի այն յոյզերն ու յոյսերն որոնք 1902-03ի Մասիսներուն Միտաք Մեծատուրեան ստորագրութեան հետ զուգորդուած են իմ մտքին մէջ : Յետոյ, Տեղ մը ըսեր եմ թէ անիմաստ է գուշակել արուեստին մէջ : Կը սպասենք սակայն որ երիտասարդ բանաստեղծը հաւատայ իրեն :

* * *

Ա. Բ. Ս. Ի. Ա. Գ. Ա. Լ. (*)

Պ. Բ. Թօփալեան (կարելի չէ՞ր արդեօք սա բարբառոս մակնունքը խնայել մեզի), հեղինակը այս հատորին, կը ներկա-

(*) Սերեւակալ (Բիւզանդ Թօփալեան) Բաքի :

յանայ նոր սերունդին վաւերական բանաստեղծը թէ իր աշխարհովը որ հիմնովին կը տարբերէ մեր գրականութեան ընթացիկ հոգեբանութիւններէն թէ իր արուեստովը որ յանդուգն գրաւ մըն է նոր ըրբունդութեան:

Այդ գլրքին առիթով իմ մտքիս կը ներկայանան բազմաթիւ հարցեր ընթացող ըզբաղիլ է թոյլատուած սա հպանցիկ նութեան շարքին: Այդ հարցերէն ոմանք կը պատկանին արդէն ընդհանուր բանաստեղծութեան, ըսել կ'ուզեմ կապ ունին ֆրանսական նոր քերթողութեան մէջ տրբական վիճակներու: Ուրիշներ մօտէն կը հետեին սփիւռքին ճակատադրին:

Գիրքը մասնաւորող նկարման յօրինումները, տողարկութեան քմայքները, նորատիպ գիրքերը թէն աւտաքին տարրեր՝ յայտնութիւններ են նոյն ատեն պ. քերթողին հոգեկան ախորժակներէն: Չեմ առաջ կրթիքս այդ ամէնուն մէջ տեսնել ուղիւն ինչ որ ֆրանսացի սէնդուիսթները կէս դար առաջ փորձեցին իրենց ոտանաւորներուն վրայ, ինքնատպուծութեան ի խնդիր, ու յաջորդ գալորցներու քմայքները որոնք առաւելապէս նկարագրութեան մէջ զլուտան իրենց լրիւ արտայայտութիւնը: Ամէն պարագայի պ. Թօփալեանի թէքնիկը երանիկ խառնուրդ մըն է արեւմտահայ դասական աւանդութեան ու այն միւսին որ մեզի եկաւ կողմասէն, ռուսական ծագումով ու անխիշառական կաղապարով: Այդ ոտանաւորը ալ մեզի ընտանի դարձած ազատ չափը է որ, իր հերթական մեծատարած աւերին քով (այնքան դուրացուցած է աւերիկ տաղանդին փոխառակումը նոր հոն տարական մարզանքներով) մեզի տուած մէկէ աւելի զլուս գործոցներ: Անշուշտ ընթերցողը, այդ չափին առջև պիտի անդրադառնայ Սիւմանթիոյ ոտանաւորին, կամ Վարուժանի ալլապէս պիրկ, բազմազաշն տալիներուն ուր առատանորձ բանաստեղծը դիտէր այնքան խոր ներգաշխալութիւններ նուաճել, մտածումն ու զգացումը ենթարկելով տրբական իր արուեստին ու անոր խոր ցուցմունքներուն:

Պ. Թօփալեանի հետ, ամէն տողի վախը ունիք արձակուցակից մէջ ինչպիսի, այնքան քերթողութեան ձայնական ճարտարապետութիւնը դիւրաբեկ ձայնեցներու է վրաստահուած, բայց գրեթէ միշտ կ'ապահովուիք որ ձեր մէջիւր անտեղի է առնուազն թէն արդար: Այս անհակապիտ տրամադրութիւնը վայելք մըն է մենէ շատերուն համար ինչպէս ծովու մարդոց մօտ՝ ալիքներուն օրօրը: Յետոյ, այդ կեցողով ստացուած բարիքները բազմաթիւ են որպէսզի հաշտուինք այդ անհանգստութեան: Ոնայուած են մեզի, այդ թէքնիկով, աւելորդ, տրդ

լեցնելու, ձայն մաքողացնելու համար անհրաժեշտ բայց այնքան ալ խեղճ թարմատար տարբերը որոնք միշտ կ'երթնանորու տողերուն մէջ կը փոխանորդեն բուն իսկ ստեղծումը: Քերթուածը կը լայննայ, կ'անձկանայ, հպատակելով միայն ու միայն իրեն ներքին տխրամիզմին: Երեմի բաւ է, որ տող մըն է թուղթին վրայ, պահ մըն է հոգիին մէջ, բայց տրբական, ինքն իր մէջ ամբողջ: Երեմի մնախաղատութիւնը կ'երկարաձգուի տողէ տող ու անդին, ինչպէս ըլլալու է արդէն հոգիին ներսը գայն թեւալող զգացումին ալ զնայքը, գործածելու համար անհարգաւոր քայքայութիւն մը:

Բայց ինչ որ հատորը կ'ընէ ուշագրաւ, անոր ներքին աշխարհն է զոր անկարելի է քանի որ գրեթէ ունեւոր փորձել: Ամէն մէկ քերթուած ինքն իրեն համար միութիւն մըն է, որ մը ապրուած այն խուլ պահերէն մէկուն անդրադարձը, որոնք մեր կեանքը կ'ընեն այնքան տարբեր մեզ կանխող սերունդներուն հոգեկան աշխարհէն: Հատորին մէջ գրեթէ կը պակսին դասական կողմերը մեր երեք սերունդներու քերթողական զգայնութեանց: Ու այս օտարութիւնը իբր նորութիւն միայն է որ միշտուրտ կը դառնայ: Այդ օտարութիւնը հոգեկան է ամենէն առաջ: Այն նարկիստականութիւն է, առանձնութիւն որուն ահա նարկած եմ քիչ վերը: Հասկնալի որ, մեր տղաքը չգտան մեզի պէս: Թերեւս:

Բայց երբ մօտենանք հատորը լեցնող անջատ միութիւններու ըմբռնութիւն, այն ատեն պարտաւոր ենք կենալ ամէնուն առջև, առանձին առանձին ու հասկնալ լայնալ ցնայր այն խոռվքներուն որոնց արձագանքը եղան անոնք: Սփիւռքի հոգեբանութիւն — Թերեւս: Ապագայի գործաւոր: Թերեւս: Երջանկութեան արդունաւոր: Ինչո՞ւ է:

Քիչ հատոր կայ որ այս աստիճան հուժլոյս մը նետէ հոգիին մասին սերունդի որ բոլոր իրաւունքները ունէր աշխարհէն սպասելու կտոր մը արգար վայելք, այնպէս ինչպէս, գէշ ու աղէկ, իր պայպերը ճաշակել էին սա արեւին տակ, լեղիով ու տրցունքով ալ համեմուած. բայց սարբեր էին իրենց հոգեկան պարտքին մէջ ինքնափակ: Անոնց տղաքը ատ ալ չունին, մեծ ոտաններու ոսկիին մէջ գեղնելու դատապարտուած: Պոկուած սեւուկ, որի մէջ ճիգ արտառու է ինձի, քանի որ ինք, սերունդը արդէն անվախճան ողբերգութիւնն է մեր օրերու, զոր ոչ մէկ Աստուած կարող է իր լուծումին տանելու:

Ս. ՅԱՎՈՐԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

Անցեալ Երեսնամյա ամառան ընթացքին, Ս. Աթոռայ Տիօրէն փողովը չորս, իւկ երօն. Գիր. Ասեման՝ երեք անգամներ նիստ ունեցաւ:

● Ուր. 1 Յուն. — Եւրպական Նոր Տարւոյ առթիւ, ըստ սովորութեան, Սրբազան Գաւ. րիարքը շնորհաւորական գրութիւններ և քաղ. դեր յղեց Կառավարական, Հիւպատոսական մարմնաց և Հաստատութեանց:

● Շր. 2 Յուն. — Արքայական Յանձնաժողովի նախագահը և անդամք վառապա գանձարանի Կարգ. մը առարկաները տեսնա Մայր Տաւարին մէջ. յետոյ Գաորիարքարան ելեկելով, ընդունեցին Ս. Գաորիարքը Հոր թէյն պատուել:

● Պշ. 5 Յուն. — Ս. Աթոռայ տունը հանդիսարանացաւ մեծ շուքով. Սրբազան Գաորիարքը «Փառք ի բարձունք»ի առնել ըստ վաղեմական աւանդութեան, առաքելական պատմական Աթոռն ելաւ: Տ. Մկրտիչ Սրբազան պատարագեց Ս. Աթոռայ նշանակութեան մասին, և մաղթմունքներ բրաւ Հաստատութեան և Ս. Աթոռակալին համար:

● Յշ. 7 Յուն. — Ս. Ստեփանոսի տոնախմբութիւնը կատարուեցաւ արտառաշ հանդիսարանութեամբ, տաննէհինգ արկիւսագլներ, աղաւթաքանդ և բարձրաւորի, «Փառք ի բարձունք»ի առնել ելաւ, առաքելայ գաւառելով հոծ ժողովրդեան բարեպաշտ զմայլունքին: Ս. Գաորիարքը քարոզեց ըստ պատշաճի աւարին:

● Շր. 9 Յուն. — Ս. Գեորգիոս և Ս. Գորգոս առաքելոց տօնը կատարուեցաւ աւանդական վաղեմութեամբ և Ս. Գաորիարքի մատուցմամբ:

● Կիր. 10 Յուն. — Ս. Գաորիարքը մատուցուեցաւ Ս. Գաորիութեան, ուր քարոզեց Տ. Տիւրան Վրդ., «Շնորհապա կատարեցին» բարանալով, բացարարեց թէ կեանքը ընթացեց մը, «վաղք» մըն է, որ իր արժէքը իր նպատակէն կ'առնէ, այդ ընթացքը պէտք չէ ըլլայ «ընդունալն», պէտք չէ ըլլայ «ի խորան»:

● Բշ. 11 Յուն. — Ս. Գլխազրի տօնին առթիւ մեծանդեմ ժամերգութիւն և Գաորիարքարան Գաորարարք Ս. Գաորիարքը շոր խօսած քարոզը հրատարակուած և Պիոնի շառ թիւին մէջ. Յետ Ս. Գաորիարքի կատարուեցաւ երկուս Գաորիարքը թափօր Ս. Խաչափայտի մատուցել:

● Պշ. 13 Յուն. — Հին Տօմարով տարվիրի առթիւ, Միարանութիւն երեկոյին, ժամերգութիւնէն յետոյ, Գաորիարքարան ելաւ Սրբազան Գաորիարքը, յետ պաշաճ խօսից, Օրացցից բայիսց ամենաւն:

● Յշ. 14 Յուն. — Ամանոր ըստ Հին Տօմարի Ս. Գաորիարքը այդ առթիւ քարոզեց, այսպէս Գաորիարքարանի Մեծ Դահլիճին մէջ տեղի ունեցաւ աւանդական գումարուած մասնակցութեամբ Միարանութեան, փողովուրդին և աշակերտաց. Ուղերձներ խօսեցան Տ. Մկրտիչ Սրբազան Աղանձաւորի, Յովսէփ Սարգիսազ և Ժառանգարաց եւ քաղաքացւոց վարժարանի աշակերտներ: Ս. Գաորիարքը սիրով եւ օրհնութեամբ պատահական ամենաւն Ս. Գաորիարքը Տիօրէն փողովը հետ փառանքաւորաց այցելեց, և քարոզեց ուղերձ և օրհնութեան խօսեց: Ս. Գաորիարքը շնորհաւորական գրութիւններ և քաղ. դեր յղեց Կառավարական, Հիւպատոսական մարմնաց և Հաստատութեանց:

● Կիր. 17 Յուն. — Ս. Գաորիարքը մատուցուեցաւ Ս. Հրեշտակապետ, ուր քարոզեց Տ. Սիւն Վրդ., նիւթ առնելով որոշան աւանդական, բացարարեց թէ ըստ աւետարանի մտաց, հշմաւ, բիտ իշխանութիւնը այն է որ ամեննէն աւելի տողորուած է ծառայութեան հողուով:

● Բշ. 18 Յուն. — Ս. Մենդեան ձրապայտացին օրը, Ս. Գաորիարքը Հոր դիւանաւորութեամբ Միարանութեան պաշտօնական շքերթով ցերեկէն առաջ զնայց Բեթլեհէմ, ուր դիւանաւորացաւ Կառավարիչէն, քաղաքացւոսական մարմինէն, որուն մինչև կէս ճամբան ընդ առաջ էին ելած և առթիւսնութիւնէն վառեց հրապարակին առջև կազմուեցաւ Թափօր եւ «Երեսնամյա» մեծերը երգուեցաւ օրտաթաւուր: Առաջին անգամ այսօր հնչեցուեցան նաեւ հինգ զանգակները, որոնց համար վրդերիւս նախկան նարարարութեամբ Գաորիարքը զանգակատուն էր շինուած վանքի մեր բաժինին վրայ: Այդ զանգակատան երեքարարան եղանակութիւն ծախքը, 50 սոկի, վերած էր Տ. Մուշեղ Վրդ., որուն համար Ս. Գաորիարքը յայտնեց օրհնալից զուգունակութիւն: «Կես օրէ վերջ» ձրապայտաւորով մտաւ գործեցին Ս. Մենդեան պատմական մեծ Տաւարը: Ս. Գաորիարքը Հայրը եւ Միարանութիւնը ուխտ կատարեցին Ս. Այրին առջև, այսպէս ձրապայտացի Ս. Գաորիարքը մատուցուեցաւ, վերջը, մեր սեղանին առջև: Ս. Գաորիարքը և Միարանութեանն յետ մը զարման Երեսնամյա, Ս. Մենդեան տօնը պաշտելու համար Ս. Ս. Յարի:

● 19 Յուն. — (Ս. Մենդեան տօն). Գիրիւսային և առաւօտեան ժամերգութիւններ և ս. պատարագ տեղի ունեցաւ Բեթլեհէմ և Երեսնամյա, Բեթլեհէմի մէջ հանդիսապետեց, պատարագեց և քարոզեց Տ. Մեթոք Սրբազան: Միւս աղբիւրուն պէս մեղ և պատանութիւն տրուած ըլլալով ձայնափառիւր, Ս. Այրին առաջ երգուած «Փառք ի բարձունք»ի, Աւետարանին, միւս ամառներնորուն և քարոզուած մեծեր և Լուսարարապետ Սրբազանի աւետարար պատգամին հաղորդ եղաւ Պոլեոստիին և արտասահմանի աղգայիւններէն և օտարներէն շատեր. ուցոնցմէ յետոյ ընդունուեցան գոհունակութեան բաղմաթիւ գիրիւս: «Իւկ Երեսնամյա» մէջ Ս. Գաորիարքը քարոզեց, ժամը իննիւր Բեթլեհէմէն վերադարձաւ Միարանութիւնը, և Վայրօր տօն է Ս. Մենդեան երգով և քարոզուած մեծերով ելաւ ի պատարարարան, ուր Ս. Գաորիարքը ընդունեց ամենքը հայրական բարեմաղթութեամբ և օրհնութեամբ:

Շար.